

A romhányi csata.

1710. január 22.

I.

Előzmények.

II. Rákóczi Ferenc felkelésének hadműveleti eseményei az 1705—6. években érték el tetőpontjukat. Azután megkezdődött a lassú hanyatlás. A trencsényi veszedelemnél (1708. augusztus 3.), a fejedelem szavaival élve, „gyalázatosabb, nyomorúságosabb s következményeiben: gyászosabb csatavesztés soha sem volt.”¹ Érthető tehát, hogy gyászos emléke kitörölhetetlen képet hagyott minden kuruc katona lelkében. A vitézlő rendek ezt a csorbát azóta kiköszörültni nem tudták. De nem is igen volt reá alkalmuk, mert e hadászatilag oly nagy kihatású esemény után, a hadműveletekben mindkét részről nyugalom következett. Az 1709. esztendő, katonai szemmel nézve, a tespedés idejének nevezhetjük. A kuruc hadsereg nagyobb hadműveletekre nem volt képes. Három hadszíntéren, a Felvidéken, Dunántúl és Erdélyben működő csapatai közül egyiknek sem volt sem kedve, sem alkalma döntést kierőszakolni. A császári seregek, Heister tábornagy parancsa alatt, az ország elfoglalását folytatták ugyan, de — bár itt-ott ellenállásra találtak — a szövetséges rendek hadseregét megsemmisíteni és az egész országot megszállni még sem voltak képesek. A magyarországi hadszínterek közül a Felvidék játszotta a főszerepet, ezért Heister erre a területre helyezte hadműveleteinek súlypontját. Ez év folyamán sorra foglalta el a bányavárosokat, Árva- és Liptómegyét, Hont, Nógrád- és Gömör megyének nagyrészét; benyomult Szepesmegyébe is. A Dunántúlról kiszorította Esterházy Antal tábornagyot, aki lovasságával a fejedelem parancsára a Dunán átkelve, Érsekújvárba szállott.² Károlyi csapatai a Tiszántúl, Erdély határánál, szintén télen állottak. Rákóczinak nem volt többé módjában hatalmát Erdélyre is kiterjeszteni.

¹ *Rákóczi Emlékiratok*: V. kötet. 460. lap. Eredeti francia kiadása. 1795-ban jelent meg Hágában.

² *Rákóczi Emlékiratai*: VI. kötet 3. és 10. lap.

A császári seregek térhódítását azonban nem nevezhetjük fényes győzelmeknek. A kurucok hátrálása — néhány kisebb fegyveres ellenállást leszámítva — a Savoyai Jenő iskolájában nevelkedett császári vezérek tervszerű hadmozdulatainak volt a következménye. Ezeknek célja, az ellenségnek lehetőleg nagyobb kockázat nélkül való kimanővrozása volt.

Ez a harcéljárás, épen ilyen sereggel szemben, amilyen-nel a vezérlő fejedelem akkor rendelkezett, nagyon is célra-vezető volt. 1710 elején a kuruc hadsereg szereplésének utolsóelőtti felvonását játszotta; a bomlás kétségtelen jeleit még a leglelkesebb vezetők sem leplezhették többé. A trencsényi csata után felbomlott felvidéki sereget — mely pedig a fejedelem hadseregének legértékesebb részét alkotta — csak nehezen lehetett újból összeszedni. Az ország lakossága belefáradt a már 7 év óta tartó s mind reménytelenebbé váló küzdelembe. A hadműveletek aránylag kis területeken játszódtak le és ismételten gyakran egy és ugyanazon a helyen. Érthető, hogy a lakosság, még ha akarta volna sem tudta a kuruc sereget élelmezni, de nem is nagyon akarta. Unták az állandó bizonytalanságot, s az emberi természetben gyökerező ama tulajdonság szerint, amely szívesebben segít az erősebbnek, híveinek mindig nagyobb száma fordult el Rákócziától. A fejedelem táborában lakozó felvidéki nemesek vérező szívvel látták, hogy a császári csapatok kezében levő trencsényi, lipthói, turóci földbirtokaikat miképen adományozza a bécsi udvar nemcsak magyar labanc vezetőknek, hanem osztrák császári tiszteteknek is. Hogy ilyen körülmények között a sereg amúgy is gyenge fegyelme folytonosan lazult, azon nem lehet csodálkozni. Reguláris katonasága folyton apadt, a mezei hadakra, mint a több évi tapasztalat bizonyította, nem számíthatott, ezért szándékában volt ezeknek számát csökkenteni s helyettük zsoldos csapatokat felfogadni. Nagyon kapóra jött neki gróf Potoczki Mihály kiewi palatinus kérelme, hogy a vezérlete alatt XII. Károly svéd király seregétől a pultawai csata után elszakadt csapatát — amelyet az oroszok üldöztek — Magyarországra beengedje. Rákóczi e kérést csak olyan feltétellel volt hajlandó teljesíteni, ha e svédekből és lengyelekből álló csapat az ő hűségére fel esküszik. A palatinus csapata ezt a feltételt teljesítette. De a svéd, lengyel segédesapatok (a kuruc írások svécusoknak, lengyelségnek, auxiliaris hadaknak írják őket) úgylátszik, vegyes érzelmekkel szegődtek Rákóczi zászlaja alá. Ezt következtethetjük Kolinovics feljegyzéseiből,³ aki leírja, hogy

³ *Kolinovics: Commentarium de rebus Ungaricis libri XIII. ab anno 1701—1720.*

amikor a lengyel palatinus csapatai és Züllich svéd ezredes dragonyosai az oroszok elől Magyarországra voltak kénytelenek menekülni, Züllich hevesen kifakadt (graviter exposulans) Rákóczi előtt, hogy a császáriak ellen küldi őket harcba. A fejedelem azzal védekezett, hogy ő ezeket a külső hadakat se nem hívta, sem vissza nem tartja, hanem mintegy cserébe veszi a svéd királytól, aki 3 év előtt a császáriakhoz átpártolt magyar dragonyos csapatokat saját ezredeibe beolvasztotta.

A romhányi csatában ez a segédcsapat volt az egyedüli zsoldos külföldi sereg, mert olyan egységes francia köteléket, mint amilyenek pl. még a trencsényi csatában vitézül veredtek (Fierville, Bonnefous gránátosai) a kurucok sorában itt nem találunk. A fejedelem a francia segítségből különben is már régebben kiábrándult, s ha még remélhetett volna is valamit tőlük, ez a reménye is végleg elszlott az 1709 szeptember 11-én vívott malplaqueti csata óta, amely a franciák vereségével végződött. Egyedüli reménysége Péter orosz cárral volt még, de segédcsapatokat, anyagi segílyt innen sem várhatott.

A Felvidék és a Dunántúl elvesztése folytán mindig kisebb lett az a terület, amely felett Rákóczi uralkodhatott. Szűk földrajzi határok közé szorítva, a felkelés lassan, de feltartóztathatatlanul kezdett visszaszorulni oda, ahonnan 1703-ban kiindult — a Duna-Tisza közére.

A szövetséges rendek hadi helyzete mindjobban hasonlítani kezdett egy ostromlott vár helyzetéhez, amely körül az ostromzár mind jobban szűkül. Külső segítséget, a szorongatott helyzetből való felmentést, kívülről már sehonnan sem remélhettek. Nem maradt más mentség, mint a császári vonalakat egy érzékeny helyen áttörni s evvel levegőt, tért nyerni. Céljának megvalósítására, nagyon helyesen, ismét csak a felvidéki hadszínteret választotta a fejedelem. Ez a terület volt az, amelynek esetleges visszafoglalása nagy erkölcsi sikerrel járhatott volna, s habár azt nem igen remélhette, hogy a kuruc portyázók újból elérik a bécsi Favoritát, vagy a morva határszéleket, a császári vonalak áttörése nyugati irányban nem maradhatott volna hatás nélkül a bécsi udvarra. Még egy más ok is volt, ami a fejedelmet arra indította, hogy 1710. évi hadműveleteit nyugat felé irányítsa. Ott feküdt Érsekújvár kitünően megerősített vára, amely — hála De Rivière ezredes műszaki tudásának — az akkori kor kívánalmainak megfelelő erődítményekkel rendelkezett és még a kurucok kezében volt. Erre támaszkodott Rákóczi, amikor elhatározta, hogy Heister felvidéki arcvonalát valahol ezen a vidéken fogja megtámadni.

A Heister tábornagy parancsa alatt álló felvidéki császári sereg helyzete sem volt katonai szempontból valami nagyon kedvező. A kuruc hadjáratot az udvari haditanács egyéb európai, nagyobb hadi gondjai mellett, másodrendű feladatnak tekintette. Minden figyelmét a Rajna mellékén és Spanyolországban lejátszódó események kötötték le. Ezért a Magyarországon harcoló csapatok felfrissítésére, kicszerelésére nem igen volt gondja. Jóformán valamennyi császári lovas ezred már 5—6 év óta verekedett ugyanezen a helyen. Ennek megvolt ugyan az az előnye, hogy ellenfelüket és a terepet alaposan megismerhették, de megvolt az a hátránya is, hogy úgy a tiszték, mint a legénység belefásult a jóformán nap-nap után ismétlődő csetepatékba, amelyek sohasem végződtek nagyobb döntő eredménnyel. Nagy, győzedelmes ütközetek, csaták helyett, az aprólékos és gyakran unalmas „Kleinkrieg“ örölte meg a vezetők tettvágját. A kurucok elleni hadakozás a császáriak oldalán is nagyon kezdett hasonlítani egy olyan idültté vált betegséghez, amelynek végét előre nem lehetett látni, de amelyen csak egy erélyes döntő beavatkozással lehetett volna segíteni. De ezt a bécsi udvar nem is akarta.

A Rákóczi Ferenc személyében megtestesült nemzeti eszme érdekében folytatott küzdelem iránti érdeklődés, a külföldi nagyhatalmaknál 1710 elején nemcsak hogy ellanyhult, hanem közönnyé vált. A bécsi udvari haditanács, felvillanyozva Savoyai Jenő malplaqueti diadalától, teljes figyelmét nyugatra irányította. A kuruc hadjárat sürgős leverése neki már nem volt fontos. Heister és Rákóczi csak verekedjenek tovább, hogy meddig fog tartani ez a lassú küzdelem, az nem volt fontos. A kuruc felkelés végső agóniájának kétségtelen jelei mutatták, hogy a nemzeti ügynek el kellett buknia. Rákóczi Ferenc küzdelme a nyugateurópai nagy bonyodalmakban fontosságát elvesztette, ez a magyar kérdés az európai diplomáciában, ebben az időben már csak egy „quantité négligeable“ szerepét játszotta.

A felkelésnek ilyenformán elszigetelt helyzetében külső nagyhatalmak segélyét várni meddő remény lett volna. De a szövetséges rendek helyzete, az ország nagy nyomorúsága, a pestis, a hadsereg tétlen tespedése, mind olyan aggasztó tünetek voltak, amelyeket orvosolni kellett. A mindenkitől cserbenhagyott fejedelemnek ezek után nem maradt más választása, mint az „ultimo ratio“ — a kard.

II.

Haditervek, mindkét fél helyzete 1710 elején. Hadműveletek január 22-éig.

A hadviselés akkori szokásának megfelelően, 1709 első téli hónapjaiban mindkét hadviselő fél téli szállásait elfoglalta. E szállások kijelölésénél, az ország kiszarolt helyzetére való tekintettel, még fokozottabb mértékben kellett arra gondolni, hogy a csapatok olyan helyeken töltsék a telet, amelyeknek környékén élelmezésük lehetséges. A hadászati vagy harcászati szempontok ebben az — 1709—10. évi téli — elhelyezkedésben — főleg a kurucoknál — vajmi kis szerepet játszottak. Csak így magyarázhatjuk meg azt, hogy egész Felsőmagyarország látszólag minden rendszer nélkül volt teleszórva kuruc és császári őrségekkel. Ezeknek létszáma a kisebb helységekben sokszor olyan csekély volt (30—40 ember), hogy csak a csapatok kölesönös kimerültségével lehet megmagyarázni azt, hogy a másik fél ezeket meg nem semmisítette.

Úgy a kurucok, mint Heister seregének téli szállásairól eléggé pontos adataink vannak, Rákóczi egy saját kezével írott hadrendi összeállítását Thaly Kálmán részletesen ismertette.⁴ A császári „Postierungok“ teljes kimutatását pedig az osztrák Kriegsarchiv régi levéltári osztályában találtam meg.⁵

A fejedelem táblázatos összeállítása szerint, a Felvidéken Szepes, Sáros, Gömör, Abauj-megye területén elhelyezett 31 lovasezred teljes létszáma 17.050 ember volt. Öt hajdúezrede, a gömörmegyei Ratkó vidékén, 5500 emberből állott. E 20.550 emberen felül volt még a fejedelem közvetlen közelében tartózkodó Zay-féle lovas gránátosezred. Esterházy Antal gróf tábornagy kb. 3000 embert hozott át a Dunántúlról Érsekújvárra és ugyanilyen erősségű volt a lengyel-svéd segédesapat is. Az Erdélyben lévő csekélyszámú seregen kívül tehát ez, az akkori viszonyok szerint elég tekintélyes létszámú haderő állott a fejedelem rendelkezésére, erre támaszkodva akarta ő 1710 januárjában a császári őrsök vonalát áttörni.

A Heister seregének csoportosításával és tagozódásával foglalkozó részletes kimutatás megynként sorolja fel a téli szállásokban elhelyezett ezredeket és az egyes őrsök szám-

⁴ *Hadtörténelmi Közlemények*: 1891. évf. 172. lap.

⁵ Status der heurigen, jenseits der Donau eingereihten militärischen Winterpostierung. (*Osztrák Kriegsarchiv*, Feldkarten — Ungarn, 1710. — 297.)

erejét. Bár a császári Postierung-ok is látszólag szanaszét fekiüdtek egész Felsőmagyarország általuk megszállott területén, a kuruc elhelyezéstől eltérően náluk határozott harcsoportokat és céltudatos erőelosztást találunk. A császáriak területének legkeletibb vonala a Váctól nyugatra eső Dunakanyarodástól kiindulva, Vadkert—Szécsényen át vezet Lonsonra s onnan Rozsnyón—Szomolnokon keresztül Kluknó felé a Hernád felső vidékére. E vonal védelme mögött állott több harcsoport. Löffelholtz altábornagy parancsa alatt egy erősebb csoport őrségeivel félköralakban zárta körül a kuruc Lőcsét, még pedig Szepesvárálja, Márkusfalva, Igló, Csütörtöklhely és Késmárk vonalában. Alája tartoztak a Turóc-, Liptó- és Árva megyében elhelyezett kisebb őrségek is. A második harcsoportot, Gömör megyében, Viard tábornok csapatai képezték. A legfontosabb s ezért legnagyobb létszámú csoportnak parancsnoka báró Sickingen altábornagy volt, aki Szécsényből irányította a Nógrád-, Zólyom-, Hont-, Bars megyékben elhelyezett császári csapatokat. A Pozsony-, Trencsén- és Nyitra megyében beosztott császári téli szállások parancsnoka Hochberg tábornok volt, Lipótvár környékén.

Heister tábornagy maga ezidőben Bécsben tartózkodott. A főparancsnoksága alá tartozó és itt felsorolt csapatok teljes létszáma 21.120 gyalogosból és 15.200 lovasból, azaz összesen 36.320 főből állott.⁶ Tehát jóval több volt, mint Rákóczi serege.

Amidőn a fejedelem 1709 decemberében arról értesült, hogy Esterházy Antal kénytelen volt 3000 emberével a Dunán átkelni és már Érsekújvár körletébe érkezett: elhatározta, hogy ezen a vidéken fogja megkísérelni a császári vonal áttörését. Szándéka volt seregének zömét és az Abauj-megye határára beérkezett lengyel segédcsapatot Eger környékén összpontosítani, ott a vezetést személyesen átvenni, azután Érsekújvár felé vonulni s a császári Postierungok vonalát Nógrád megyében Vadkert tájékán áttörni: Bercsényi Miklóst a Felvidéken visszamaradt seregrészeknél hagyta.

A felsőmagyarországi hadműveletek dolgában, január 12-én és 14-én a császári fővezérek haditanácsot tartottak Bécsben, amelyen elhatározták és Heister feladatává tették Érsekújvár elfoglalását, erélyes előretörést a Vág és Ipoly vonaláról keletre és Eger irányába, végül a még eddig el nem foglalt bányavárosok, különösen pedig Lőcse megvétele.⁷ Heister legsürgősebb feladatnak tartotta Érsekújvár elfogla-

⁶ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: II. sorozat, III. kötet — 95. lap.

⁷ *U. o.* 73. lap.

lását. Tudomást szerezve arról, hogy Esterházy tábornagy csapataival ideérkezett,⁸ joggal feltételezhette, hogy Rákóczi-nak terveiben ez a vár szerepet fog játszani a közel jövőben. Hogy terveinek elérésére milyen intézkedéseket tett, arról — sajnos — adatot ma nem találunk. De Rákóczi alább közlendő utasításaiból kitűnik, hogy Sickingen csapatai dél felé ugyan előretörték Esterházy ellen, azonban őt feltartóztatni nem bírták.

A felvidéki kuruc sereg Eger vidékén való gyülekezésére a fejedelem még 1709 december havában kiadta utasításait. Ő maga 1710 újév napján indult el a Kassától keletre fekvő Magyarböd községből s aznap Korlátra érkezett, ahol Károlyi Sándor tábornaggal és Csáky Mihály altábornaggal találkozott.⁹ Január 4-étől 7-éig Halmaj községben tartott haditanácsokat, mialatt a svéd-lengyel hadak Eger felé meneteltek. Szikszó előtt 7-én elbúcsúzott Bercsényitől, aki Kassa felé ment, hogy a csapatok elindulását sürgesse és ellenőrizze. Emődön át Daróóra érkezett 9-én, ott tartózkodott 15-éig, hogy az Ónod felől érkező lengyel hadakat s az észak felől jövő kuruc csapatokat bevárja. Délelőttönként „szüntelen való irásokban foglalatoskodván“, délután a beérkező ezredeket szemlélgette és tábornokaival, valamint Rivière tüzérezredessel tanácskozott. Darócon fogalmazta meg Esterházy tábornaghoz intézett utasításait, amelyek kellő tájékoztatást nyújtanak szándékairól.¹⁰

„Esterházy Antal Urnak, Darócz, 12. January 1710.

Nem kétlem vehette Kegyelmed eddig Bercsényi ur parancsolatombul irt levelét, az melyben megirattam vala Kegyelmednek mind Ujvár felé igyekező szándékomat, mind pedig, hogy ha szintén szerencsésen odaérkezik is: az hadat oly csoportosan tartsa, hogy leveletem vévén, operatiókhöz is kezdhesen. Az midőn ideérkeztem ma értettem, hogy Kegyelmed utjában az vácsi sánczot felvervén szerencsésen érkezett Ujvárban, és hogy az Vadkert-i és szécsényi ellenség Ke-

⁸ Jänner Dato treffen Briefe aus Bergstätten, welche besagen, dass Esterházy mit 5000 Rebellen bei Waitzen vorbeii auf Neuhausl marschierte und die Besatzung unter 5-maligen Lösung des grohen Geschützes mit grossen Freuden empfangen. Er ist dort mit 150 Mann eingezogen und hat die übrige Mannschaft aufgeteilt in umliegende Ortschaften unter Befehl Ebeczky István.

Über Absicht wären Sie Sinns entweder die kais. Postierung bei Verrebély allda General von Hochberg mit einer ziemlichen Mannschaft zu Fuss u. Pferd stehe zu vertreiben, oder einen Streif gegen die Wag zu versuchen. (*Wienerisches Diarium*: 1710. évf. Nr. 677.)

⁹ A fejedelem személye körül történt eseményeket titkárjának Beniczky Gáspárnak naplója részletesen ismerteti. (*Rákóczi tár*: I. kötet, 227. oldaltól kezdve.)

¹⁰ *Archivum Rákocziarum*: III. kötet 4—6. oldal.

gyelmed után nyomakodott volna, melynek megvizsgálására küldöm bizonyos portáimat és ha úgy találtatik: bizonyos lehet Kegyelmed benne, hogy minden várakozás nélkül Vadkertet meg fogom próbáltatni; ha pedig ez bizonyos nem volna: még tovább is itt fogom bévárni az Tiszántul jövő hadakat, és az még hátramaradott de naponkint közelgető auxilialis hadaknak részét; mivel magam az idegen hadak egy részével azért kívántam sietni, hogy a több jobban takarodjék utánam. Akkor is pedig ugyancsak az *vadkerti próba lévén feltett céлом*: úgy kívánnám rendelni próbánkat, hogy azon napra Kegyelmed is okvetlenül reáérkezhetnék az magával elvitt és Újvár táján lévő hadakkal: Az veleje a dolognak csak ez, hogy bizonyos lehet benne Kegyelmed: ha az ellenség Kegyelmed után ment, — én addig megpróbáltatom Vadkertet, minden várakozás nélkül; ha pedig vagy helyben vagon, ezalatt visszagyün, az Vadkerthez való gyüvetelirül és megegyezésünk modalitásirul tovább való orderemet várja Kegyelmed, és oly készen legyen, hogy annak vételével azonnal indulhasson, s az correspondentiákat azalatt is jó móddal instituálja.“

Két nap mulva a következő értesítést küldi:

„*Gróf Esterházy Antal urnak, Darócz, 14. January 1710.*

Noha Kegyelmedet Sándor Lászlóék által die duodecima igyekezetemrül tudósítottam: mindazonáltal ezen órában legbizonyosabbat értvem Vajda Andrástul, hogy az losonczy, szécsényi és vadkerti lovas ellenség, az kiket ü Gyarmatnál előtalált, Kegyelmed után indult, — azért én is minden várakozás nélkül hónapi napon Vadkert felé megyek, és onnan egyenesen az ellenség nyomán; az mely ha azóta onnan vissza talált volna nyomakodni: Kegyelmed az egész haddal gyűjön nyomában; — ha pedig ott subsistálna: legyen oly készen, hogy mihent tudósításomat vészi: oda, az hol az ellenség subsistálni fog gyühessen, s az alatt is az vadkerti utra tudósítson mind maga, mind az ellenség számát és holletéről.“

Január 11-én a fejedelem Bercsényi főtábornokkal¹¹ közölte, hogy az általa küldött regimentek, bár fáradtan, de mégis megérkeztek és hogy holnap indul a „vadkerti próbára.“ Károlyi Sándor csapatai — mint írja — kétnapi járóföldre már előtte vannak. Ha lehetséges, a hajdúságot a bányavárosok felé fogja majd küldeni. Az a körülmény, hogy a császáriak éppen Vadkert és Szécsény felől igyekeznek Esterházyt megzavarni, megnyugtatta a fejedelmet, hogy jól választotta meg azt a pontot, ahol támadni akar. „Ezen motusából az ellenségnek nyilván általláthatjuk, hogy fájdalmas

¹¹ *Archivum Rákócianum*: III. kötet 6. oldal.

helyen kezdjük tapogatni és hogy felettébb apropos esett Antal (t. i. Esterházy tábornagy) előmenetele.“

Rákóczi mindezekről az előkészületekről csak nagyon röviden emlékezik meg emlékirataiban.¹² Mindössze annyit mond, hogy ő maga 2000 gyalogost szedett össze s kitűzte a helyet Károlynak, ahová az a többi csapatokat vezesse. Megérkezvén a kitűzött helyre, menetelését úgy irányította, hogy a Mátra-hegylánc őt fedezze. Szándéka volt az ellenség vadkerti állását megtámadni és siker esetében onnan Szécsény és Rozsnyó felé fordulni. A csapatok a kemény hidegtől sokat szenvedtek, annál is inkább, mert a pestis miatt nem merték a falvakban tölteni az éjszakát. Maga a fejedelem is szabad ég alatt tanyázott, a fagyos, kemény földön.

Daróceről 15-én indult Rákóczi udvarával és hadaival. Mezőkövesdnél csatlakozott karabélyos-ezrede, továbbá Esterházy Antal ezrede — melynek parancsnoka Palásthy Ferenc alezredes volt, — Paur Obester ezredével Eperjesről és Bokros ezrede Ratkóról. A Mezőkövesdtől nyugatra elterülő síkságon a fejedelem egész seregét csatarendbe állította s gyakorlásképen így ment velük Szihalomig. Onnan azután éjjelre Tótfalu községbe tért, hogy bevárja Égerből jövő tüzéségét. Másnap Gyöngyöshalásziába, 18-án Ecsédhez s 20-án Kállóhoz érkezett. Ekkor már összes iderendelt hadai összegvülekeztek.

Kálló mellett tartotta meg 21-én indulás előtt Rákóczi ama nevezetes hadiszemléjét, amelyen szemtől-szemben állott a romhányi csata előtti napon egész hadinépével. Beniczky Gáspár feljegyezte azoknak a buzdító beszédeknek tartalmát, amelyeket a fejedelem seregeinek különféle csapataihoz intézett. Először a kuruc lovasságot állította körbe s hosszasan magyarázta nekik, hogy mimódon segítette meg az Uristen fegyvereit akkor, amikor már se hada, se fegyvere nem volt olyan mértékben mint most. De úgy a csapatok, mint a nép letértek az erkölcs útjáról s ezt az Uristen nem hagyja megboszulatlanul. Ő vezérlő fejedelmi tiszte szerint kötelességének minden hadi operációban eleget tett és továbbra is csapataival kíván élni és halni. Figyelmezteti őket, hogy „utolsó kardot vontanak ki“, viseljék magukat vitézül s a csatában meg ne szaladjanak, mert ha megszaladnak, még a közönséges katonának is joga van akár a saját tisztjét is lelőni.

Innen a fejedelem a svéd hadakhoz ment s francia nyelven dicsérte őket az orosz harctéren tapasztalt vitézségükért. Nem kételkedik, hogy ugyanúgy fogják magukat itt is viselni. Megígérte nekik, hogy ha valamelyikük fogságba esik, annak

¹² *Wienerisches Diarium*: 1710. évf. 681. Eredetije a bécsi Nationalbibliothekban (azelőtt Hofbibliothek).

kiszabadításáért ép úgy mindent elkövet, mintha saját katonája lenne. Ezután a lengyel ezredeket kereste fel. Nekik latinul beszélt, dicsérte „a szabadság mellett felbuzdult igyekezeteket”, emlékeztette őket arra, hogy a magyar ügy az ő szerencsétlenségükkel is össze van kapcsolva. Mutassák meg tehát ők is vitézségüket. Egyébként úgy a svédeknek, mint a lengyeleknek kijelentette, hogy ha dicsőség kell nekik, előtük vagyon, ha zsákmány, az sincs messze.

E hadi szemle után az egész sereg csatarendben menetelt tovább. A csatarend közepén a gyalogság, két szárnyán pedig a lovasság volt. Bercel falun túl, az erdő mellett, a kurucok tábornok utóttek s itt töltötték a romhányi csatát megelőző éjszakát.

III.

A két ellenfél hadereje, tagozódása.

a) K u r u c o k.

Ez a sereg, amely a fejedelem személyes vezetésével a csatát megelőző napon ideérkezett, összesen kb. 12.000 emberből állott. Az osztrák hivatalos jelentés, a Wienerisches Diarium — mely majdnem szóról-szóra ismétli Sickingen első harcjelentését — a romhányi csata leírásánál részletesen felsorolja Rákóczi összes itt jelen volt ezredeit.¹³ Három hajdúezredről tesz említést. Ezek a fejedelem palotás ezrede (Szentiványi János ezredes), Hans Jakob Dittrich udvari gyalog ezrede, végül Bagossy László hajdú ezrede voltak. Lovas ezredek közül felemlíti Károlyi, Orosz, Nikházy, Nyúzó, Draguly, Pekry Lőrinc, Esterházy Antal, Gyürki, Forgách Simon, Paur, Bokros ezredeit s a lovas karabélyosokat. Rákóczi segédesapatairól egyik jelentésében azt mondja, hogy 100 század lengyeltől és 200 svéd emberből állottak. Az ütközetről szóló részletes beszámolójában azonban már csak 60 századról beszél. Rákóczi egész haderejét, Sickingen altábornagy január 27-én kelt jelentése után,¹⁴ a Wienerisches Diarium kezdetben 12.000 emberben, néhány nappal utóbb azonban már 14.000 emberben állapítja meg. Ez utóbbi szám, mint később látni fogjuk, túlzott. A Diarium fenti felsorolása amúgy sem teljes, mert hiányzik belőle Sennyey ezrede, amely

¹³ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldkarten Ungarn 1710—1—19.

¹⁴ *Archivum Rákócianum*: III. kötet 55. oldal. 1710 március 2-án Bercsenyire írott levelében . . . „Géczi is csak őbester lévén, — a kin nem tudom, mit kap Kegyed? mert épen föld terhe: az romhányi harc előtt is csak Károlyi mulattatta el velem, hogy arestomban nem tétettem az kinyessége miatt, — becsülettel ott is veszté az regyiment tiszteire adott posztót és némely muntirt.“

pedig Beniczky feljegyzése szerint január 11-én ütközetben csatlakozott Rákóczihoz, Zay András udvari lovas gránátos ezrede, amely mindig a fejedelem közvetlen környezetében tartózkodott s a csatában is résztvett, végül Géczy Gábor ezrede, akinek jelenlétéről Romhánynál a fejedelem egy más alkalommal kevésbé hízegően emlékszik meg.¹⁵

A Diarium említett hivatalos „Relation“-ja szerint, a fejedelem kívül még két tábornok vett a csatában részt, még pedig Károlyi Sándor és „Batey.“ Ilyen nevű tábornoka Rákóczinak nem volt. Lehetséges, hogy németes fonetikával írva talán Buday István tábornokot gondolja, de akkor téved, mert Buday bihari főispán, a hajdú-városok főkapitánya, nem vett e csatában részt. Valószínűbbnek tartom, hogy e név mögött Pathay Kristóf, a fejedelem karabélyos ezredének főstrázsamestere lappang. Az a tanulatlan kuruc hadifogoly, akitől a Diarium szerint e megnevezés származik, könnyen tarthatta őt — akit mint udvari főtisztet állandóan a fejedelem környezetében láthatott — tábornoknak. A magyar nevek és helységek megjelölésénél a Diarium különben is sokszor téved; Romhány községet is például következetesen „Komhar“-nak írja. Téves a Diariumnak az a megállapítása is, hogy Pekri Lőrinc ezrede résztvett a csatában. Pekri tábornagy ezredét, halála után, 1709 őszén beolvasztották a testőrző székely kopjás ezredbe. Ez az ezred az erdélyi széleken öröködt.¹⁶

Összes adataink egybevetéséből azt következtethetjük, hogy a csata előestéjén Rákóczi itteni serege a következő ezredekből állott:

1. *Udvari hadak:* Szentiványi János palotás ezrede,
Hans Jakób Dittrich udvari gyalog ezrede,
Ordódi György lovas karabélyos ezrede.
- A fejedelem testőrei, még pedig a nemesi kompánia, a kapcsolosok és zöld vadászok kompániái.
2. *Gyalogság:* A felsorolt két udvari ezreden kívül még:
Bagossy László hajdú ezrede.
3. *Lovasság:* Károlyi Sándor huszár ezrede,
Orosz Pál huszár ezrede,
Mikházi (Nikházi) György huszár ezrede,
Nyúzó Mihály huszár ezrede,
Draguly Farkas huszár ezrede,
Esterházy Antal dragonyos ezrede,
Gyürki Pál huszár ezrede,
Förgách Simon karabélyos ezrede,

..

¹⁵ *Hadtörténelmi Közlemények:* 1891. évf. 165. oldal.

¹⁶ *Rákóczi Emlékiratai:* VI. kötet 8. oldal.

Paur Ferenc huszár ezrede,
Bokros Pál huszár ezrede.

4. *Auxiliáris hadak*: svédok: Bielk ezredes ezrede (200 fő), Züllich ezredes ezrede (140 fő), végül 4 század dragonyos (összesen csak 160 fő), lengyelek: kb. 5000 fő lengyel, litván és tatár lovas, Potocki kiewi palatinus és Grudzinszki tábornok vezetése alatt.

A Bielk ezred parancsnoka a fejedelemnek régi, hű francia főtisztje, Charierre ezredes, volt, ugyanaz, aki már a trencséni csatában is vezette idegen lovasságát.¹⁷ A lovas ezredék létszáma 400 és 800 között ingadozott. A gyalogezredéké 600 és 1100 között. A 5 testőrző század együttvéve alig 300 embert számlált. Eléggé pontosan következtethetjük tehát, hogy az egész sereg létszáma 12.000 ember körül lehetett. Bár a csataleírásokban kétségtelen nyomát találjuk annak, hogy a fejedelem tűzérséggel is rendelkezett, ágyúinak számát megállapítanom nem sikerült. Mivel nem váróvársra készült, valószínűleg csak egy-két ágyút vitt magával, ami télvíz idején, az akkori útviszonyok mellett, különben is érthető.

Joggal feltehetjük a kérdést: miért nem vitte Rákóczi a vadkeri expedícióra a hadsereg generalissimusát, gróf Bercsényi Miklóst is magával, holott eddig minden nagyobb harcselekménynél vele együtt működött? Az összhang a fejedelem és helytartója között sohasem volt zavartalan. Bercsényi erőszakos természete a fejedelemnek nem volt kedves. A kuruc tábornokok sem szerették, ha Bercsényi vezeti az ütközetet, mert hadvezéri tehetségét nem sokra becsülték. A fejedelem 1709 óta, ha csak lehetett, távol is tartotta magától Bercsényit és hatáskörét a hadak vezetésében lassan Károlyi Sándorra ruházta át.¹⁸

A Wienerisches Diarium s ennek nyomán a Theatrum Europeum¹⁹ Rákóczi segédcapatainak felsorolásánál svájciakról is beszél. Se Rákóczi emlékiratai, se egyéb kuruc forrásunk ilyen nemzetiségű hadakról nem tesznek említést.

¹⁷ *Rákóczi Emlékiratai 1710-ből*: „... folytonos betegeskedése és alkalmatlankodásai miatt nagyobb dolgokra nem volt már alkalmas...” (*Hadtörténelmi Közlemények*; 1890. évf. 409. oldal.)

¹⁸ *Rákóczi emlékiratai*: VI. kötet, 9. oldal; megjegyzem, hogy az eredeti francia kiadásban az évszám téves, mert az 1710 eseményeket 1709-el és az 1711-es eseményeket 1710-el jelzi.

¹⁹ XIX. kötet, 1710. 65. lap. Eredeti példánya a Nemzeti Múzeumban.

b) Császáriak:

A csatában résztvett császári lovasság egész pontos adatait megtudjuk Sickingen altábornagy jelentéseiből.²⁰ Ezeket az adatokat megerősíti a Wienerisches Diarium említett száma is. A csatában résztvett 1000 vértés és dragonyos és 500 labanc huszár. Hogy Sickingen altábornagy²¹ miért rendelt ki csak ilyen kis haderőt erre a csatára, holott egyedül Nógrád megyében 40 vértés századdal, 2 huszár ezreddel és 28 gyalog századdal rendelkezett,²² ennek magyarázata az, hogy, bár tájékozva volt Rákóczi közeledéséről és valószínűleg seregének nagyságáról is, nem gondolta azt, hogy nagyobb ütközetre fog már most kerülni a sor. Eddig csupán az volt a célja, hogy Esterházy csapatait Érsekújvár körül zavarja.

Kémei azonban január 21-én azt újságolták, hogy Károlyi néhány ezer emberrel Vadkerttől alig kétóra járásnyira van s ott várja be Rákóczit a sereg többi részével, hogy azután a császári postierungokat közösen megtámadják. Ezt megelőzendő, határozta el tehát Sickingen magát arra, hogy a keze ügyében levő lovasságot hamarosan összegyűjtven, Károlyit megtámadja.²³ Hogy nem készült nagyobb csatára és nem várt nagyobb ellenállást, annak bizonyítéka az is, hogy csak lovasságot vitt magával s a gyalogságot, amelyből pedig a Deutschemeister ezred 12 százada Dallberg ezredes parancsa alatt Vadkerten tanyázott, otthagytta. Sickingen közelében a vadkerti, szécsényi és losonci őrségekben öt vértés ezrednek és két labanc huszár ezrednek egyes részei állomásoztak. Ennek az öt ezrednek, azaz az *Uhlefeld*, *Hohenzollern* és *La Tour* vértés ezrednek; a *Savoja* és *Althann* dragonyos ezrednek csupán kb. 200—200 lovasával, a *Secula* rác huszárezrednek és *Ocskay László* labanccá vált huszárezredének 250—250 huszárjával indult Sickingen altábornagy január 22-én délelőtt Vadkertről Romhány felé.²⁴

²⁰ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldkarten Ungarn 1710—1—14., 1710—1-ad 17. és 1710—1—19.

²¹ *Báró Sickingen János Damján Fülöp* 1705-ban lett ezredes, 1708-ban altábornagy, a szatmári béke után a Nyugateurópában küzdő császári hadsereghez került és mint tábornagy 1730-ban halt meg. Savoyai Jenő iskolájából kikerült egyik legkiválóbb császári tábornok volt.

²² *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten Ungarn 1710 Nr. 297.

²³ *Wienerisches Diarium*: 1710. 681. sz. és saját idézett jelentései.

²⁴ *Sickingen* idézett jelentései; *Wienerisches Diarium*.

Az itt felsorolt vértés és dragonyos ezredeknek a csatában való részvételét megemlíti *Wrede*: „Geschichte der k. u. k. Wehrmacht.“ III. kötet 1. és 2. részének ezen ezredekkel foglalkozó fejezetei is. A *Secula* rác huszárezred a császári lovasság egyik legjobb könnyű lovas ezrede volt. *Ocskay László* ezredét, a császáriakhoz való átpártolása után (1708 aug. 28.) az udvari haditanács *Ocskay* kommandója alatt egészében megtartotta. Amikor azonban *Ocskay* a kurucok kezére került és őt Érsek-

Kolinovics krónikájában azt mondja, hogy a csatában Viard és Ramhoff ezredei is résztvettek. Az ő nyomán Thaly Kálmán²⁵ arra a téves következtetésre jut, hogy Sickingennek ez a lovas csapata csak előhada lehetett az altábornagynak, aki tekintélyes erővel mintegy 12.000 emberrel közeledett Romhány felé. Mint láttuk, Sickingen csupán az említett 1500 lovassal vívta végig a csatát. Tekintélyesebb haderőt nem is szándékozott itt harcba vetni, hiszen gyalogságát tényleg hátrahagyta s többi csapata különben is a környező megyékben annyira széjjelszórva tanyázott, hogy nagyobb sereget rövid idő alatt, télvíz idején, összegyűjteni nem is tudott volna. Viard Péter császári tábornok a csatában személyesen résztvett, de nem saját külön ezredével, hanem mint a La Tour vértés ezred parancsnoka.²⁶ Egy Ramhoff (Raumow. Ranov) nevű császári tábornok a kuruc felkelés első felében szerepet játszott, de ő már 1706 őszén Tokaj vidékén elhalt, a hadifáradalmak és a silány ellátás következtében.²⁷ Ilyen nevű ezred az udvari tanács 1710. évre szóló haditagozódásában sem található. Lehetséges azonban, hogy valamelyik vértés ezred egyik magasabb rangú tisztje volt egy Ramhoff nevű, akit Kolinovics ezredével szerepeltet e harcon.

IV.

*A csata lefolyása.*²⁸

A romhányi csatának is, mint jóformán a kuruc felkelés valamennyi csatájának, az a jellegzetes sajátysága, hogy egyik fél sem lépett határozott tervvel harcra. A küzdelem eleitől végéig a találkozóharc jegyében folyt le, előzetes csatatervet

újjárotott 1710 január 4-én lefejezték, ezrede már nem maradt sokáig együtt s a romhányi csata után 1710 tavaszán feloszlott (*Wrede*: III. kötet II. rész 709. oldal.)

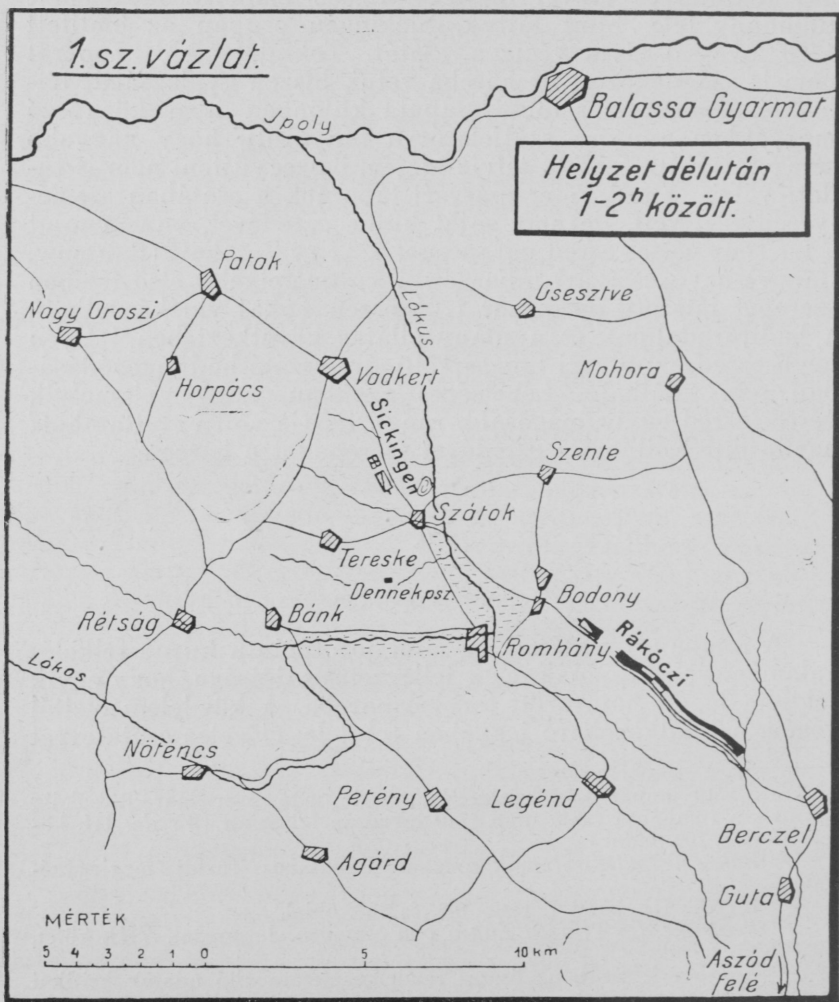
²⁵ *Rákóczi Emlékiratainak* magyar kiadásához fűzött megjegyzéseiben.

²⁶ *Wrede*: III. kötet I. rész, 165. és 168. oldal.

²⁷ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: I. sorozat. VIII. kötet, 447. oldal.

²⁸ A csata leírását, az összes rendelkezésemre álló adatok kritikai szembeállítására, mérlegelésére alapján állítottam össze. Kuruc források: Mercurius Veridicus, Rákóczi Emlékiratai, Beniczky G. naplója, Kolinovics krónikája, Dálnoki Verecs Gerzson krónikája, Archivum Rákócziánium, s egynehány egykorú magánlevél. Császári források: Sickingen altábornagy, Bösinger alezredes jelentései, a Wienerisches Diarium és a bécsi Kriegsarchivban talált egyéb jelentések. Mindezeket kiegészítettem a helyszínen személyesen végrehajtott terepkutatásom eredményeivel. Ezért e fejezetben elmondottaknál csak ott utalok külön egyik vagy másik forrásra, ha az érdekesebb, vagy a többi forrástól eltérő eseményt említ.

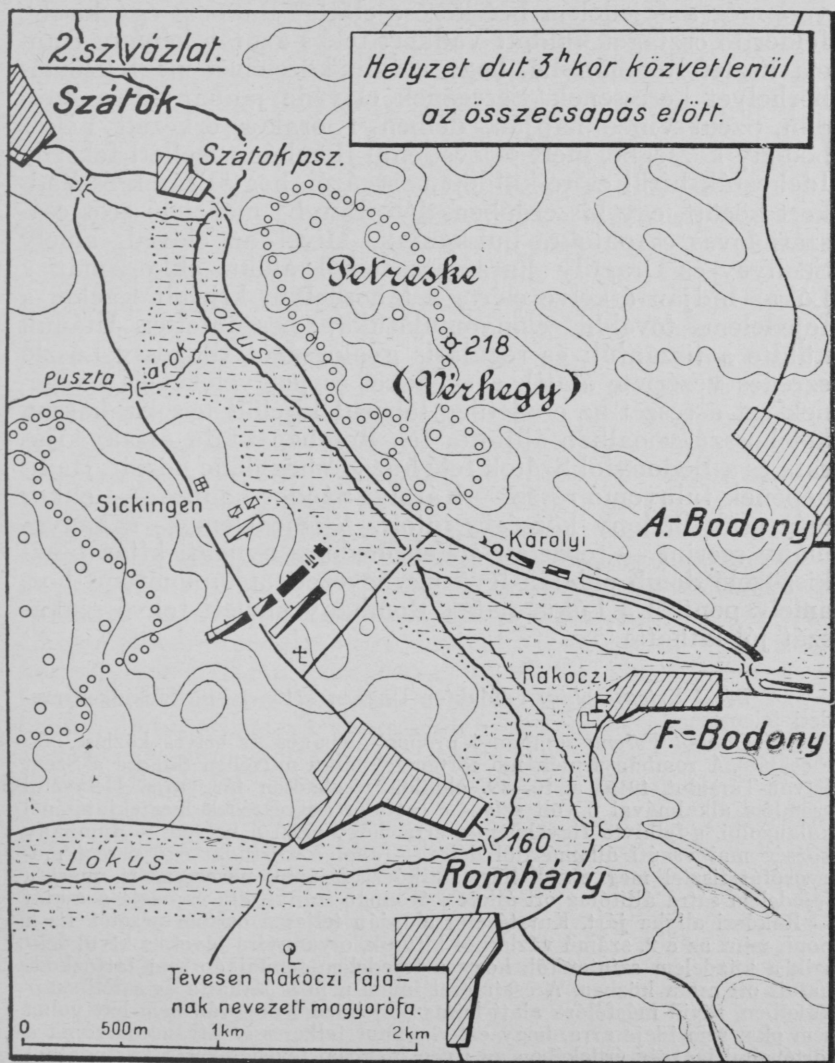
egyik hadvezér sem készített s a küzdelem során kiadott intézkedések mindig csupán pillanatnyi helyzettel számoltak, egy bizonyos ponton, tekintet nélkül a küzdőtér más helyén lezajló eseményekre. Különösen kuruc részről érezzük az

egységes vezetés hiányát, mert bár a fejedelem, mint legfőbb hadúr, a csatán jelen volt, a csatarend megalkotására kiadott parancsán kívül más intézkedés tőle nem eredt. A csata vezetésére pedig ezen a helyen hivatott hadvezér — Károlyi Sándor tábornagy — a küzdelem kezdetekor még a Lókus pa-

tak túlsó partján,²⁹ később pedig a patak hídjánál volt, tehát nem a legelső küzdővonalban.

Rákóczinak, mint az előbbi fejezetben láttuk, az volt a szándéka, hogy a császáriak vadkerti pozícióját megtámadja.

Romhánynál még nem várt ütközetet. Bizonyítja ezt az is, hogy január 22-én délben ideérve, táborba akart szállni s

²⁹ Rákóczi Emlékiratai: 15. oldal.

valószínűleg csak másnap reggel támadni. Sickingen viszont csak Károlyi seregével számolt, amelyet csupán 1000 főre becsült, mert azt hitte, hogy Rákóczi a főszereggel még nem érkezett Romhányhoz. Ezért indult csak 1500 lovassal 22-én délelőtt Vadkertről, mert azt remélte, hogy Károlyit tönkrevéri még a fejedelem beérkezése előtt.³⁰ Rákóczi egy kisebb felderítő osztagot küldött Vadkert felé s azután néhány francia tisztet Romhányba, hogy a falu közelében megfelelő táborhelyet keressenek. Seregének elővéde január 22-én szerdán, Szent Vince napján, délben 1 órakor érkezett Felsőbodony községbe, mely közvetlenül Romhány mellett fekszik. Idehozták hírül előre küldött portyázói, hogy Szátok és Vadkert között, egy kis erdőben, déli irányba menetelő erős császári lovas csapatokra bukkantak. Mivel az elővéd, amely Sennyei és Dragoly huszárezredeiből állott, ekkor már a Lókus hídján átkelve elérte a táborhelyül kijelölt legelőt, a fejedelem további előnyomulásukat beszüntette. Utánuk küldte a tiszántúli és reguláris gyalogságot (Bagossy László ezredes vezérlete alatt), a svédeket és lengyeleket és seregének ezt a részét az eredetileg táborul kijelölt terepszakaszon két hosszú vonalban állította fel, Romhány falu északi kijáratára és a Bodonytól Szátok felé húzódó hegylánc között. Hadi-népének túlnyomó része — Károlyi Sándor hadteste — ekkor még csak Bodony községig jutott. A fejedelem — a hagyomány szerint — felsietett a Felsőbodony nyugati kijáratánál kiszögelő domb oldalán lévő úgynevezett „templomrom“-hoz, amely pontról a Lókus-patak Romhány mellett fekvő szakaszát jól láthatta.³¹

³⁰ *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1710—1—19.* Sickingen eredeti jelentése.

³¹ *Chobot Ferenc* romhányi prépost-plébános úr szíves közlése, aki e csatát „A romhányi plébánia története“ című művében (kiadta a Szent István-Társulat 1913) a 16—19. oldalon részletesen tárgyalja. Helyszíni szemlém alkalmával ő volt szíves e csatátér egyrészének megtekintésénél kalauzolni, s felhívta figyelmemet arra, hogy azon a helyen — Romhány község mai vasúti állomásától délre — ahol a köztudat egy ősrégi mogyorófát tisztel meg azzal, hogy Rákóczi fájának nevezi azért, mert a fejedelem sátra állítólag ott állott s ő onnan irányította és nézte a csatát — Rákóczi aligha járt. Kutatásaim alapján teljesen osztom nézetét. Ez a pont, mint az a 2. számú vázlatból kitűnik, olyannyira távol és kívül fekszik a küzdelem színterétől, hogy a fejedelem semmiképp sem tartózkodhatott ott csata közben. A csatateret innen nem is láthatta és a téli szürkületben, rövid másfélóra alatt lejátszódó küzdelem során nem lett volna sem oka, sem ideje arra, hogy ezt a pontot felkeresse. Kívánatos volna a történelmi igazság érdekében az ilyen történelmi tévedéseket a köztudatból kiküszöbölni és Romhánynál Rákóczi jelenlétét nem e mogyorófánál, hanem vagy a Lókus hídjánál, vagy pedig a Petreske-hegy lejtőjének bármelyik pontjánál megjelölni.

Ép oly kevésbé hihető, hogy ő onnan fővezéri sátrából irányította volna a küzdelmet, hiszen a tervezett táborbaszállás elmaradt. A gyorsan

Katona-földrajzi szempontból a Lókus-patak itt szerepet játszó szakasza rendkívül érdekes. Amikor, a csatateret tanulmányozandó, az elmúlt év szeptember közepén ott jártam, a Lókus medrében — amelyet a fejedelem áthatolhatatlan feneketlen pataknak, Kolinovics „rivus lutosus“-nak mond — egy csepp vizet sem találtam. A prépost-plébános úr azonban közölte velem, hogy az őszi esőzések beálltával ez a patak a börszónyi hegyek lejtőjéről olyan víztömegeket hömpölyget medrében, hogy a Romhány körül fekvő lapály, egészen a nyári melegek beálltáig, áthatolhatatlan ingovánnyá válik, sőt helyenként síma vízükrű tavak is képződnek. A mocsár kiterjedésének határvonalait különben nyáron is jól megállapíthattam, mert a térszínnek ezen a részén kizárólag mocsaras flórát találni (sás, káka, zsombékos növények stb.). A mocsár mai kiterjedése nagyjában megegyezik a II. József császár parancsára 1782—84 között készült részletes térképen feltüntetett határvonalakkal.³² Sőt e térképlapon a Bánk és Romhány között elterülő mocsár egyrésze mint „ocellum maris“ (tengerszem) van jelölve. A patak medre Romhány és Szátok pusztá között 1½—2 méter mély és ugyanilyen széles meredek falú szakadékot képez. Ez a körülmény s az is, hogy a kőhidak ezen a környéken mind hatalmas pillérekre és széles íveken épültek, bizonyítják azt, hogy a patak az év legnagyobb részében valóban gyorsfolyású és bővizű. A föld tiszta sárga agyag, amely a reászakadó víztömeget nem ereszti át, hanem azt Romhány, Bodony, Szátok között szétteríti. E mocsaras lapálytól keletre húzódik a Bodony és Szátok között emelkedő Petreske hegy, melyet a csata után Vérhegyre kereszteltek át. Ez a hegylánc a lapálytól kb. 20—50 m-ig kiemelkedő nagyon meredek, részben kopár, részben cserjés ligetes domborozat. A mocsártól nyugatra eső terep enyhe, alig észrevehető dombok és völgyhajlatokban folytatódik Tereske-Bánk felé s lovasharcra rendkívül alkalmas.

Rákóczi emlékirataiban azt mondja, hogy két gázlót kivéve, a patakon átkelni nem lehetett. Többi forrásaink is beszélnek gázlókról, főleg azonban egy hídról, amely a csapatok

lepergő mozzanatok alatt sátrat nem igen építettek s a fejedelemnek feltétlenül a csapatok közelében kellett tartózkodnia. Ott is volt. Személyes bátorsága, hadvezéri felelősségének érzete minden kétségen felül állott. Nem volt az az ember, aki a szemei előtt lefolyó küzdelmet messze távolból, szinte páholyból nézte volna. Szemtanúk is állítják, hogy a visszavonulás előtt valóban a Lókus hídjánál találkozott Károlyi tábornaggal.

Az említett bodonyi „templomrom“, a romhányi plébánia „Historia domus“-nak feljegyzése szerint, már 1706-ban is csak mint templomrom volt ismeretes. Ma egy uradalmi magtár van e helyen, melynek alapfalait a templomrom falai képezik.

³² *Josephinische Aufnahme*, eredeti lapjai a bécsi Kriegsarchiv térképtárában.

első felállításánál és később is fontos szerepet játszott. Az előbb említett Josephinische Aufnahme ezen a szakaszon csak két hídát jelez, az egyiket Romhány déli kijáratánál, a másikat pedig Pusztaszátoknál. Mindkettő erős kőhíd s ma is megvan. Van azonban még egy híd Romhánytól északra, amely a lakosság szerint éppen olyan régi, mint a két előbb említett és amelyen keresztül vezet úgy Szátokról, mint Bodonyból az út a Romhány északi kijáratá mellett álló kőkeresztelhez. Ez a kereszt a Josephinische térképlapon is már szerepel. A szátoki hídát számításainkból kihagyjuk. A Romhánytól délre levő híd nincs Rákóczi hadainak útjában, mert ők Berceből Szécsenkén át mentek Bodony s onnan tovább északi irányban Vadkert felé. Ezt a hídát tehát nem érinthették. Ezért nyugodtan állíthatjuk, hogy az ütközet során többször említett híd alatt azt az átjárót kell értenünk, amely a Vérhegy lábánál vezető út elágazásánál fekszik.

Hogy a csata napján hol vezettek még gázlók a patakon át, azt megállapítani nem lehet. Ma gázlónak sehol sincs nyoma. Az akkori januári fagyos időben azonban bizonyára voltak a zombéknak olyan helyei, amelyek keményre fagyva a közlekedést lehetővé tették.

Mindkét küzdőfél egykorú jelentései, minden, a Lókus-patakba torkoló patakot, csermelyt, tévesen szintén Lókusnak mondanak. Szerintük Rákóczi hadai is háttal álltak a Lókus felé és a császári lovasság is. Ez természetesen lehetetlen. Rákóczinak háta és jobbszárnya mögött valóban a Lókus vize folyt, a császári lovasság ellenben, mint azt a terep mutatja, csak balszárnyával támaszkodott a Lókusra, hátával pedig arra a kis patakra, melyet a mai katonai térkép „Pusztáárok”-nak nevez.

Sickingen altábornagy e patakon átlovagolva, maga előtt látta nyílt színen Rákóczi első harcvonalának kifejlődését. Ő is azonnal csatarendbe állította lovasait, arccal délfelé, két vonalban. Elöl volt 3 dragonyos és 2 vértés ezrede, e mögött Secula és Ocskay huszárezrede. Ezalatt a kurucok csatarendje is létrejött még pedig olyformán, hogy az első arcvonal közepét a svédek alkották, a balszárnyon a lengyelek, a jobbszárnyon pedig a reguláris hajdúk és a tiszántúli gyalogság állt. A huszárság — Sennyey, Draguly — továbbá az ütközet alatt a hídon még átjött többi ezred, a második vonalba állott fel.³³ Ezt a helyet, vagyis a kurucok táborhelyéül kisse-

³³ *Dr. Reiszig Ede* Nógrád vármegye monographiájában (111. oldal), Nógrád vármegye történetének leírásánál, a romhányi csatáról azt írja, hogy itt Heister tábornagy verte meg Rákóczi és Bercsényi hadait. Rákóczi sátora az emlékezetes mogyorófa alatt állott és Bercsényi táborát a Petres diülőben. Mindezek az adatok tévesek. Heister ekkor még Bécsben tartózkodott. A mogyorófáról már megemlékeztem. Bercsényi — mint

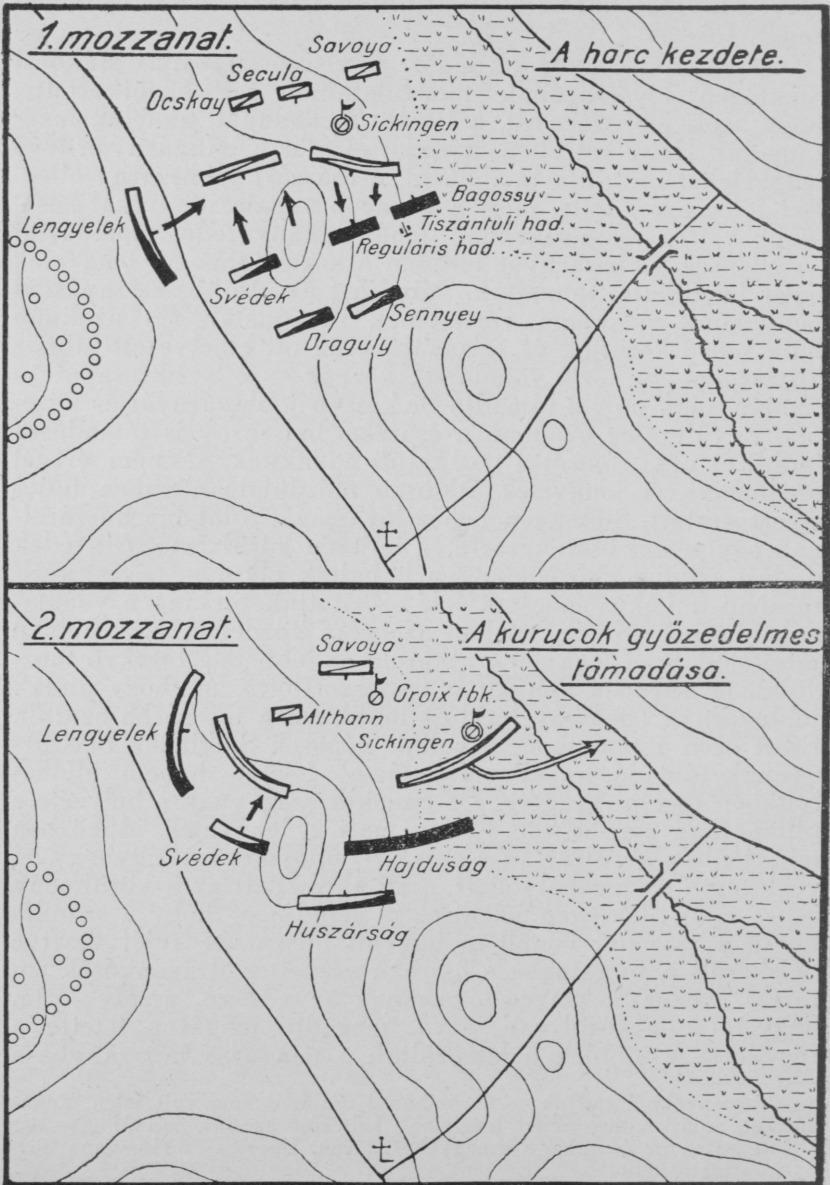
melt legelőt, a romhányi plébánia egykorú naplója³⁴ pontosan megjelöli. Ezalatt a völgy alatt Romhány felett, vagyis északra, csak azt a legelőt lehet érteni, amely a mocsár szegélyén kívül, tehát az említett híd és kőkereszt közti útvonal felett, fekszik.

Délután 3 órakor kezdődött az első összecsapás. Rákóczi Sickingen lovasságának mozdulataiból azt következtette, hogy azok jobbszárnyát, a tisztántúli hadakat, akarják megtámadni. Hogy ezt ellensúlyozza, először a balszárnyon lévő lengyeleket indította támadásra, a császári jobbszárny ellen. Ezt főleg azért tette, mert a kurucok vonala itt sokkal hosszabb volt a császáriakénál, tehát bekanyarodó támadással az ellenség jobbszárnyát teljesen átkarolhatták. A lengyelek nagy lendülettel támadtak. Mindjárt az első összecsapásnál benyomták Sickingen vérteseinek arcvonalát, sőt azoknak háta mögé kerültek és felzavarták az ott elhelyezett labanc huszárokat. Rákóczi vonalának közepe — a svéd csapat — szintén nagy erővel támadta Sickingen jobbszárnyát és közepét. Egyidejűleg azonban a császári balszárny is támadásra indult és neki rontott a tisztántúli hadaknak, de nem ért el eredményt. A lengyelek átkaroló mozdulata ellenben teljes sikert aratott. Sickingen nehéz lovasságát s labanc huszáriainak egy részét összekeverte és teljesen körülzárta. A svédek ezalatt szintén győzedelmesen haladtak előre s heves kézitűsában a Lókus mocsara felé szorították Sickingen vonalának közepét. Mivel azonban az egész küzdelem szűk helyen játszódott le, a lengyelek átkaroló és jobb felé törekvő mozdulata a kurucok vonalát is összeszorította, úgyhogy annak jobbszárnya (Bagossy hajdúi) majdnem a mocsárba szorult. Ezért ezen a ponton nem voltak képesek Sickingen balszárnyának támadására ellentámadással felelni, hanem állóhelyükben tüzelni kezdtek. De ennek a szárnynak a helyzete e pillanatban nem is volt fontos, mert a lengyelek időközben mindjobban körülzárták a császári jobbszárnyat, úgyhogy az véglegesen összegabalyodott, amit elősegített az a körülmény is, — mint Sickingen jelentése is mondja — hogy a szándékosan a második vonalban hagyott huszárság, fejét vesztve belekerült a forgatagba s összekeveredett a dragonyosok soraival. Ekkor Sickingen lovasainak az a része, amely látta, hogy teljesen körül van zárva, megadta magát s letette a fegyvert. A többiek beleszorultak a mocsaras ingoványba s

az előzményekből tudjuk — a romhányi csatánál nem volt jelen. Fennmaradt, sajátkezűleg aláírt leveleinek keltezése szerint, január 20—24-e között Sáros és Zemplén vármegyék határán, Eperjes és Homonna környékén tartózkodott.

³⁴ *Historia domus annorum 1702—1844*. „Rákóczi Franciscis Rebelis castra hic in valle supra Romhány constituta fuerant.“

3.sz.vázlat

maga Sickingen altábornagy is nyakig merült lovával együtt a posványba. A lengyelek erre a további harcot beszüntették s hozzáfogtak a zsákmányoláshoz, ami annál több eredménnyel járt, mert időközben a harcmezőre érkezett a császáriak egész poggyászvonata, Sickingennek málhás kocsijaival.

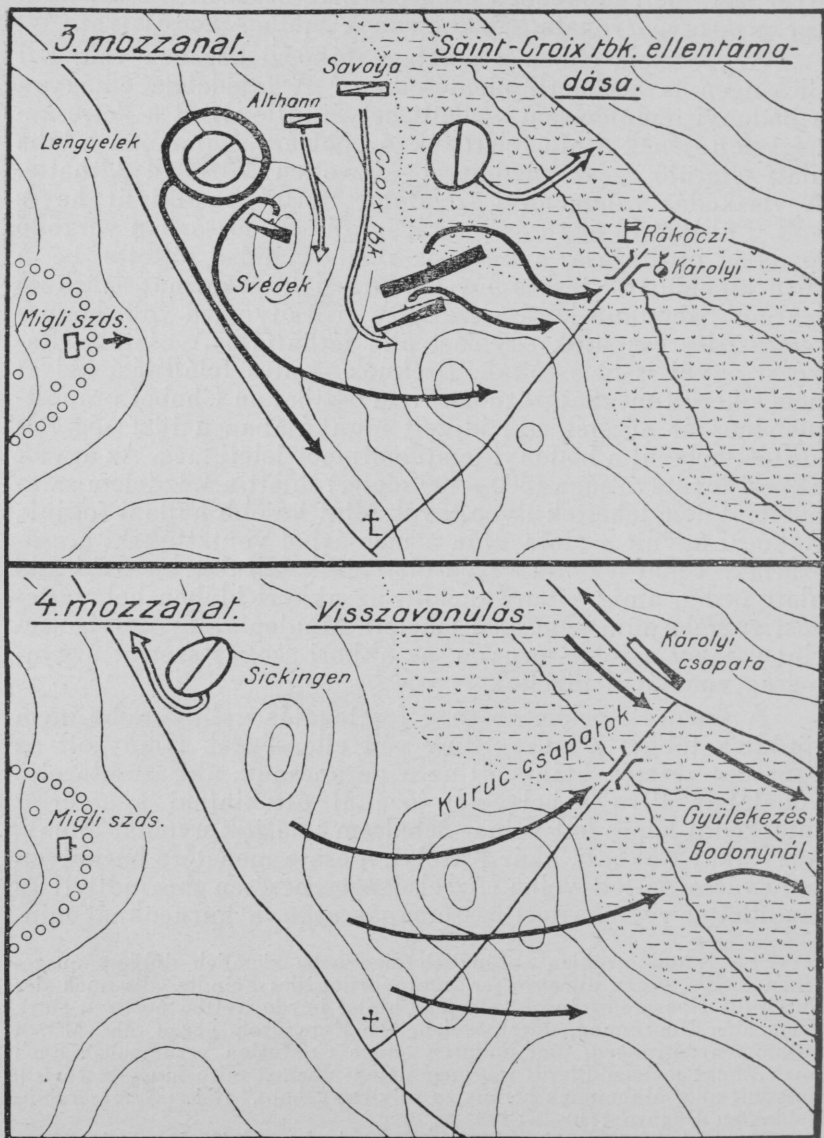
A győzelem ebben a percben Rákóczi kezében volt. Ezt Sickingen is beismeri jelentéseiben.³⁵ A fejedelem elhagyva a bodonyi templomrom melletti helyét, átlovagolt a Petreske-hegy lejtőjének a híd felett fekvő pontjára,³⁶ ahonnan a lába alatt elterülő egész küzdőteret közvetlen közelből láthatta. A viaskodás valamennyi szemtanú szerint rendkívül heves volt. Fűlsiketítő ágyú és puskaropogás, a mocsárban vergődő lovasság ordítószása, a kurucok diadalkiáltása töltötte be a sűrű lőporfüsttől terhes s a januáriusi ködben már szürkülő levegőt. Szemtanú leírása szerint a füst oly sűrű volt, hogy a szomszédos csapatok egymást alig láthatták. A csatába Rákóczi ágyúi is beleszóltak. Ezeknek pontos felállítási helyét nem sikerült meghatároznom. Nem oszthatom Chobot prépost-plébános úr nézetét, aki idézett munkájában a tüzérség felállítási helyéül a bodonyi templomromot jelöli meg. Az ágyúk akkori lövőtávolsága (300—500 méter) miatt a küzdelem színhelyétől nem lehettek ilyen távol. Mint később hallani fogjuk, Rákóczi ágyúit a csata után a mocsárból vontatták ki a császáriak. Tehát a csata végén ott voltak. Ezalatt a rövid idő alatt pedig, amíg a harc tartott, az akkori időben helyváltozást végrehajtani nem igen lehetett. Minden valószínűség szerint valahol a jobbszárnyon, az akkori szokás szerint a gyalogság vonalából tüzeltek.

A kurucok belemerülve a fosztogatás gyönyöreibe, nem törődtek többet a megvertnek vélt ellenséggel. Hiányzott az egységes vezetés, hiányzott az a parancsnok, aki a csata első vonalában állva, a helyzetet józanul áttekinteni s aszerint intézkedni képes lett volna. Sehohsem találjuk nyomát annak, hogy akár Rákóczi, akár Károlyi, a csata menetére bármilyen befolyással is lett volna. Az első, szerencsésen megindított és lendülettel végrehajtott összecsapás után, a kurucoknál min-

³⁵ „...und owohlen anfänglich die Sache ziemlich dubioes ausgehen theills wegen allzugrosser Improportion des Feindts, alls auch der durch die Housaren (obwohlen solche hinter beyde treffen postiret) stark gemachten Unordnung, durch welche die Esquadron gegen der Mitten zusammen getrungen, und dadurch einige Confusion verursacht, auch mich sambt meinen Pferd in einen tiefen Morrast also hineingeworfen, dass mit aller Mühe mich heraus zu salviren gehabt.“ (*Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten Ungarn 1710—1—19.*)

³⁶ A fejedelem tartózkodását a Petreske-hegy lejtőjén a néphagyomány is megerősíti. Helyszíni kutatásom közben a község ott portyázó esendőraltisztje mutatott nekem egy forrást, mely állítólag Rákóczi lova patkójának nyomán (?) fakadt.

4.sz.vázlat.

den felső és középső vezetés megszűnt. Az ezredek, századok a küzdelem további során saját szakálukra verekedtek és — fosztogattak — nem törődve azzal, hogy közvetlen közelükben mi történik. Ha Rákóczi vagy Károlyi a helyzetet helyesen ítéli meg, akkor gondoskodniok kellett volna olyan tartalékról, amely az első vonalban küzdő csapatok háta mögött felállítva a visszavonuló kurucokat megállíthatta, s az ellenséget feltartóztathatta volna. Ezt könnyen megtehették, hiszen Bodony környékén állott még érintetlenül a kuruc sereg zöme. Innen pedig a mocsarat déli irányba megkerülve vezetett egy út Romhány község déli kijáratánál fekvő hídhoz. Ezen át 10—15 perc alatt már beavatkozhatott volna a harcba néhány huszárezred még pedig nagyon előnyösen Romhány északi kijáratától kiindulva a vadkeri út mentén. Ez a tartalék tehát új irányból támadhatta volna meg a császári lovasokat. Az elől küzdő harccsoport, egységes vezetésének hiányán kívül ez a — kétségtelen — harcászati mulasztás is lényegesen hozzájárult a balsiker fokozásához. A fejedelem maga is megemlíti, hogy seregének jó része (Károlyi hadteste) tartalékban volt, de ennek felhasználását kellő időben elmulasztotta.

A császári lovasságnál azonban más volt a helyzet. Azokon a pontokon, ahol a kurucok támadásukat beszüntették, a császári lovasok újból kezdtek elővánszorogni a mocsárból s épen maradt, bőséges haditapasztalatokkal bíró tisztjeik köré sorakozni. Rákóczi svédjei szintén gyülekezni kezdtek, de mivel közöttük és a tőlük jobbra lévő hajdúság között egy kisebb dombhát emelkedett, elvesztették velük az összeköttetést. Így azután amikor a svédek zárt rendben újból megindultak Sickingen gyülekező ezredei felé, a tiszántúli gyalogság lemaradt. A svédek karddal a kezükben viaskodtak, a tiszántúli hadak azonban annyira hátramaradtak, hogy puskatüzelésük is eredménytelen volt. Ekkor fordult meg a hadiszerezse Rákóczi kárára.

A császári lovasság balszárnyának gróf Saint-Croix tábornok parancsolt.³⁷ Amikor e szárnynak egy része a mocsárba merült és az azt szegélyező magaslatokra menekült, maga köré gyűjtötte és kissé hátravonta Savoyai Jenő dragonyos ezredét s azután ellentámadásra indult. Csatlakozott hozzá az Althann dragonyos ezred³⁸ parancsnoka, Schuhknecht

³⁷ Gróf Saint-Croix József, Albert tábornok, a Savoyai Jenő nevét viselő dragonyos ezredet vezette e csatában. Ez az ezred lett később a cs. és kir. 15. dragonyos ezred. (*Wrede*: id. munkája III. kötet I. rész 215. lap.)

³⁸ Később cs. és kir. 6. ulánus ezred. (*Wrede*: id. munkája III. kötet I. rész 341. lap.)

alezredes is, ezredének megmaradt töredékével. Saint-Croix éles szemét nem kerülte el az a hézag, amely a kuruc hajdúság és a svédek között támadt. Magával ragadva Schuhknecht alezredes kis csapatát, vakmerő elhatározással bevágatott ebbe a hézagba és éket vert a svédek és a hajdúság közé. Vonalaikba berontva azután balra bekanyarodott és a kuruc huszárság vonalát felsodorva, váratlanul a tiszántúli hadak háta mögött tűnt fel. Ezeket ez a váratlan és erélyes támadás annyira megfélemlítette, hogy kereket oldottak és rendetlenül özönlöttek vissza a bodonyi út felé. Erre a svédek is visszafordultak s követték a gyalogságot. De a visszavonulás nem ment simán. A hajdúság a megfagyott zombékos talajon még úgy ahogy át tudott vergődni, de a kuruc huszárságot Saint-Croix csapata a mocsár szélén utolérte és legázolta.³⁹ Saint-Croix gyors elhatározása s ez a kellő pillanatban harcászati kiváló érzékkel megválasztott helyen végrehajtott lovasroham a csatát végleg eldöntötte a császáriak javára. Ezt Sickingen minden jelentésében loyálisan elismeri, sőt Saint-Croix tábornokot és Schuhknecht alezredest kiváló vitéz magatartásuk elismeréséért előléptetésre javaslatba is hozta.

Ezután az eredményes lovasroham után a császári lovaság gyülekezni kezdett. Ekkor újabb, eddig még érintetlen kuruc huszárezredek közeledtek Bodonytól a híd felé, de amikor azt látták, hogy a császáriak már gyülekeznek, ahelyett, hogy rájuk rontottak volna, érthetetlen módon szintén megállottak. Hogy a császáriak harcászati sikere teljes legyen, közbejátszott az ütközet e mozzanatában egy szinte kómikusan ható jelenet. Bánkon. Romhánytól nyugatra, a Viard császári ezred őrsége volt elhelyezve. A kurucok Vadkert felé való közeledésének hírére onnan egy Migli nevű kapitány 12 emberrel, valószínűen mint portyázó járőr, a kora délutáni órákban Romhány felé indult s az ütközet alatt a kőkeresztől nyugatra fekvő (ma már nem létező) kis erdőnek egy kiszögelésében rejtőzött el. Ez a kis csapat akkor, amikor a kuruc arcvonal felbomlása már megkezdődött, egyszerre éktelenül elkezdett trombitálni és dobolni s olyan nagy lármát csapott, hogy a kurucok azt hitték, hogy a császáriak segítségére váratlanul innen érkezik egy erős csapat.⁴⁰ A laza fe-

³⁹ Ezredében lovagolt, mint kapitány Savoyai Jenő herceg unokaöccse „le chevallier de Savoye“ is. (*Armeth*: Prinz Eugen von Savoyen II. 111. oldal.)

⁴⁰ Migli kapitánynak ezt a beavatkozását Kolinovicson kívül egyetlen egykorú forrás sem említi. Sickingen sem tesz erről említést hivatalos harcjelentésében. Thaly s utána mások is így írják „Migli részeges császári kapitány“. Nem tudom, honnan ered ez a „részeges“ jelző? Kolinovics szövege így hangzik: „Miglius Viardianae legionis centurio, vix

gyelmű kuruc csapatok soraiban erre azután végleg felbomlott minden rend, mindenki a Lókus hídján s a gázlókon át igyekezett a patak túlsó partjára. Amikor a lengyelek látták, hogy egyedül maradtak a csatatéren, abbahagyták a fosztoztatást és szintén visszavonultak Romhány felé. „Ubi est princeps?” kiáltozással keresték mindenütt Rákóczit,⁴¹ (valószínűleg azért, hogy további magatartásukra utasítást kapjanak). Amikor a fejedelem seregének pusztulását látta, a dombról lesietett, hogy feltartóztassa a visszavonuló hadinépet. A hídnál találkozott Károlyi Sándor tábornaggal, aki lebeszélte őt a személyes közbelépésről, nehogy újból megismétlődjék a trencsényi eset, amikor a fejedelem a visszavonulás forgatagában lovával együtt felbukott s majdnem fogságba került. Így azután összes csapatait a Lókus keleti partjára vonta vissza és Felső-Bodony község környékén gyülekeztette. Saint-Croix támadásának a nagy harcászati csatadöntő sikerén kívül volt még egy, a császáriak szempontjából igen fontos eredménye. Lovasai kimentették ugyanis Sickingen altábornagyot a mocsárból, mire ő újból csapatainak élére állva, gyülekeztette azokat a vadkerti út mentén.

A csata ezzel véget ért. A két küzdőfél ez alig 1½ óráig tartó, de nagyon heves és meglepő fordulatokban gazdag ütközet után, egymástól széjjelvált anélkül, hogy a csatát bármelyikük is a végsőkéig folytatta volna. Rákóczi csapatainak egy része — Károlyi hadteste — (amely azonban alig volt több 2—3 ezrednél) a küzdelemben nem is vett részt, mert a fejedelem feljegyzései szerint, a harc befejeztekor is még a Lókus innesszó partján állott. A küzdelemben résztvevő ezredek elszéledtek, csupán a reguláris ezredek töredékei, a svédek és lengyelek gyülekeztek Bodonynál. A svédek biztatták Rákóczit, hogy induljon a császáriak után, de a fejedelem elkedvetlenedve csapatainak semmivel sem indokolható gyenge magatartása felett, a császáriakat üldözni nem akarta, hanem hogy a sereg mielőbb pihenőhöz jusson, a visszavonulást elrendelte ugyanazon az úton, amelyen délelőtt jöttek, Bercel, Guta felé.

Pedig még mindig lehetett volna a helyzeten segíteni, sőt a teljes győzelmet is visszaszerezni. Károlyi ezredeit ugyanis a fejedelem mégis előreküldte, hogy a császáriak visszavonulását Vadkert, Szécsény felé elvágják. Ez a csapat azonban

XII. viris stipatus e vicina silva, tympana pulsari, pluresque quam pro numero tubas inflari curat.“ Az itt előforduló „stipatus” szó szerint anynyit jelent, mint összeszorult, vagyis az erdőbe beszorított. Kolinovics értesülése szerint Migli ezért a hadicselért előléptetésben és pénzjutalomban részesült.

⁴¹ *Dálnoki Veres Gerzson* krónikája (*Thaly*: Adalékok a Thököly és Rákóczikor irodalomtörténetéhez. II. kötet 351. oldal.)

nem nagyon fáradozott a parancs végrehajtásában, mert megelégedett azzal, hogy valahol Pusztá-Szátok környékén egy császári csapatot szétugrasztott, annak parancsnokát elfogta s ezzel hazatért. Pedig ha ezek az érintetlen ezredek gyorsan előre vágtatnak, akkor Szátok falunál okvetlenül elreteszelték volna Sickingen visszavonuló csapatai előtt az utat s nem sok fáradságukba került volna ezeket a mocsarakban megforgatott fáradt császári lovasokat teljesen megsemmisíteni. A romhányi csata így a kurucok fényes diadalával, az ellenség teljes megsemmisítésével végződhetett volna. De mindez nem történt meg. „Nem olyan tiszteknek való mesterség volt ez, mint az enyéim” — írja a fejedelem emlékirataiban resig-nált hangon.

V.

Veszteségek.

Bár a csata csak rövid ideig tartott, mert késő délután, 3 órakor kezdődvén, annak a januárban korán beálló esti szürkület hamar véget vetett, a veszteség mindkét részről elég súlyosnak mondható. A csata befejeztével Sickingen ezredei a harteret röviden átkutatták s azután háborítatlanul vonultak vissza Vadkertre. A kurucok még aznap este a Romhánytól kb. 13 km-nyire délkeletre eső Gutáig mentek s ott gyülekeztek. Mindjárt a harc után azonban, mint a fejedelemnek Bercsényihez intézett ama leveléből kitűnik, meyben január 23-án a főtábornokot a csata lefolyásáról röviden értesíti,⁴² „pro recognitione jártak tiszték az harchelyre; 200-ig való magyarnál (többet) nem találták, — a német rakáson omolva fekiüdt.“ Mivel a csata után a kuruc szokástól eltérően a csapatok eloszlásuk után már néhány napon belül Guta és Aszód környékén összegyülekeztek, eléggé pontosan megállapíthaták veszteségeiket, amelyeket az első császári jelentések, (Sickingen első harcjelentése és a Wienerisches Diarium) erősen túloznak. E források szerint 2000 halott maradt a csatamezőn, 50 szekér kuruc sebesültet szállítottak Gyöngyös felé, sok tiszt, — közöttük 7 svéd kapitány — és 30 közember esett foglyul, a mocsárból két ágyút húztak ki és 27 zászlót zsákmányoltak. Egy másik bécsi forrás, a Theatrum Europeum⁴³ már csak 1500 halotról beszél. Ugyanennyit mond Kolinovic is idézett krónikájában. Kuruc eredetű forrásainkat, a Mercurius Veridicus hivatalos jelentését és Beniczky Gáspár naplófelfjegyzését hitelesebbnek ismerhetjük el. Ezek szerint

⁴² *Archivum Rákócianum*: III. kötet 8. oldal.

⁴³ 1710. évf. XIX. kötet 65. lap.

a csapatok vesztesége elesettekben kb. 350-re tehető, ezek közül 200—250 a gyalogos és 100 a lovas. Ugyanennyinek mondják a sebesültek számát. Valószínű, hogy ebben a számban benne foglaltatik az auxiliaris hadak vesztesége is, amelyeket Turóczi László Ungáriájában⁴⁴ 80 főben állapít meg (40 svéd és 40 lengyel). Szaniszló Zsigmond naplójában⁴⁵ 400 fő veszteségről beszél, ami ez adatokat megközelíti. Tisztek közül eltek: Babocsay Ferenc brigadéros és 3 alezredes; pászthói Horváth István, Becse András (Szentiványi János palotás-ezredéből) és Andreánszky Zsigmond, továbbá 15 gyalogos tisztt, végül Bagothay nemestestőr a gavallérok kompániájából.⁴⁶ Bagothay nemestestőr elestéről Fogarassy István a fejedelem főpohárnoka számol be, Körösy György főkomornyikhoz intézett levelében. „Szegény Cavallér Bagotaj Ur három lövéssel el jövén a harcz helyrül tegnapelőtt Gyöngyösön e világból kimula, ma napon ment Koncz Gábor uram maga brigádájával temetésére...⁴⁷ A sebesült tisztek száma ismeretlen, közöttük volt azonban Rákóczi egyik különösen derék ezredparancsnoka, Paur János obester, ezredének egy kapitányával és egy hadnagyával.⁴⁸

A császáriak veszteségéről sem Sickingen első jelentése, sem a Wienerisches Diarium nem tesz említést. Többi adataink is annyira hézagosak, hogy a veszteség nagyságára csak következtetni tudunk. Kuruc források szerint a németek közül alig menekült meg a csapatok egyharmada, a többi fogságba esett, elesett vagy a mocsárba veszett.⁴⁹ Sok poggyászson kívül a kurucok 10 lovaszászlót zsákmányoltak. Szaniszló Zsigmond említett naplója a császári veszteségek megállapításánál már tétovázik; 1400, majd csak 500 német elestéről beszél. A wieni Kriegsarchiv egykorú okmányai között csupán három olyan iratot találtam, mely a császári veszte-

⁴⁴ Megjelent 1768. Nagyszombat 537. old.

⁴⁵ *Történelmi Tár*: 1891. évf. 275. old.

⁴⁶ *Mercurius Veridicus*, Beniczky, Kolinovics idézett munkái.

⁴⁷ *Nemzeti Múzeum*: Thaly-gyűjtemény 1589. Fol. Hung. 14. 358. lap.

⁴⁸ Paur 1710. február 5-én írja Eperjesről Bercsényinek, hogy két társával ott sinylődik és pénzbeli segílyt kér. Február 11-én pedig megható hangon fejezi ki ragaszkodását a fejedelemhez intézett levelében... „most ugyan felséges kegyelmes uram nagy fájdalommal continenskedem, de bizom s hiszem Istent, Ő Szent Felségét, megkönnyebbiti maholnap sulyos fájdalomaimat. Megvallom felséges kegyelmes Uram nagy szív-fájdalmával is contestálhatom s bánom, hogy érdemtelen csekély presentiammal felséged körül vagy több hadak között nem lehetek. Isten előbbben is egészségemet megtérítvén, viszont felséged híre, nevét magam előtt fogom viselni csekély hiv szolgálattal kívánván az Uristentől mindeneket felségednek szerencés boldogulást, hosszú életet egyszersmind ajánlván felséged kegyes kegyelmes gratiájába s kegyelmibe magamat...“ (*Országos Levéltár*: Missilis Gyűjtemény.)

⁴⁹ *Archivum Rákócianum*: III. kötet, 8. oldal; *Mercurius Veridicus* és *Beniczky* naplója.

ségekről szól.⁵⁰ E feljegyzések szerint elestek: a Hohenzollern ezredből: Uhler főstrázsamester és báró Stuben kapitány; az Uhlefeld ezredből: gróf Clary százados; az Altheim ezredből: Logau százados, azután Werner és Clemenz hadnagyok. Megsebesültek: gróf Philippi, báró Dillemond (De la Mont) századosok, Weissbrodt és Probst hadnagyok. Böisinger szerint csak 40 közember sebesült meg, a halottakról nem beszél. Gerardin jelentése azonban egy tizedes, 56 gyalogos és 71 lovas pusztulásáról szól. Mindkét szemtanú (Böisinger és Gerardin) valószínűleg csak saját ezredének veszteségéről számol be, mert nem hihető, hogy ebben a mocsárban vívott véres kézitusában a császári lovasság csak ennyit veszített volna.

Sickingennek mind a 7 ezrede egyformán kivette részét a küzdelemből, tehát feltehetjük, hogy a veszteségben is egyformán osztoztak. Ha tehát alapul vesszük Gerardin zászlós ezredének itt felsorolt adatait, valószínűleg nem sokat tévedünk, ha e sereg veszteségét ezredenként 100—120, tehát összesen kb. 7—800 főre becsüljük ami az egész csapat felének felel meg. Talán igaza lehet annak a Paur ezredéhez tartozó kurucnak, aki január 25-én a császáriak fogságából Vadkertről megszökve, Rákóczinak saját tapasztalata után jelentette, hogy a csata után alig száz német tért vissza Vadkentre, a többi Szécsény felé ment, amiből a fejedelem azt következtette, hogy aligha maradt 500 császári ember épen.⁵¹

Szátok, Tereske, Bodony községekben ma is nyoma van azoknak a régi temetőknek amelyekben a romhányi csata áldozatai pihennek. Dennek pusztán (Romhány—Tereske között) pedig ma is áll még 4, már olvashatatlan írású sírkő, amelyek alatt a néphit szerint magasrangú császári tisztek fekszenek. A romhányi plébánia anvakönyvi feljegyzéseiben 1710. évben csupán 1 születés van beírva január 3-áról. Ez évben sem születési, sem halálozási adatok a jegyzőkönyvben nem szerepelnek, aminek magyarázata a plébánia említett „Historia Domus“-a szerint abban rejlik, hogy a lakosság nagyrésze már az év elején elbujdosott részint a császáriak, részint a kurucok zaklatásai elől. A csata után az egész falu elszéledt, sőt maga a plébános is eltávozott falujából s csak 1711-ben tért vissza.

Beszámolvva a csata lefolyásáról és eredményéről, nem mulaszthatjuk el figyelmünket egy olyan mozzanatra is kiterjeszteni, amely az akkori idők hadviselésének egyik jellem-

⁵⁰ *Müholl von Böisinger* alezredes jelentései Savoyai Jenő herceghez Losoncra 1710. I. 25-éről. 1710—1—16. és január 29-éről 1710—1—20; — végül a francia eredetű *Romaris Gerardin* zászlós francia nyelvű jelentése, aki a csatában Croix gróf tábornok vezetése alatt harcolt Savoyai Jenő ezredében. 1710—1—21.

⁵¹ *Archivum Rákóczianum*: 11—12. oldal.

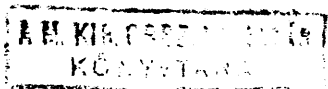
zetes sajátsága volt, t. i. a zsákmányolásra, a poggyász és az elesettek kifosztására. A csaták eme kevés dícséretet érdemlő utójátéka rendszeren a küzdelem befejeztével szokott volt bekövetkezni. Itt azonban Romhánynál a lengyelek és kurucok már első sikerük után hozzáálltak — mint azt majdnem valamennyi kuruc forrás is egybehangozón állítja — a császári poggyász zsákmányolásához. A küzdelem eredményének ez az időelőtti learatása volt nagyrésztben oka annak is, hogy a kocka megfordult. Amikor a kuruc balszárny a csata első mozzanatában bekanyarodva, a császári jobbszárnyat felsodorta és annak hátába került, abbahagyta a császáriak üldözését és a szekerek zsákmányolásához kezdett. Időközben a kuruc sereg vonata is elhagyta Bodonyt. Utban volt Szátok felé és így belekerült a küzdelem forgatagába. A tiszántúli kuruc hajdúk nem törődve azzal, hogy kinek a kocsiját fosztogatják, rátörtek ezekre a szekerekre is, nem kímélve szegyzsemre még magának a fejedelemnek társzekerét és tábori kápolnáját sem, amint ezt Fogarassy István 1710 február 9-én kelt levelében szemléltetően leírja.⁵²

A fejedelem Emlékirata és 1710 július és augusztusi feljegyzései szerint,⁵³ Heister tábornagy Sickingen altábornagyot állítólag felelősségre vonta, sőt le is tartóztatta azért, mert „már előnkbe gyönni s maga corpusát Romhánynál exponálni merte.“ Ez bizonyára csak kőszahír volt, aminek valódiságára a bécsi Kriegsarchiv egykorú iratai között nem tudtam bizonyítékot találni. Ugyanez iratok között július havában azonban több jelentést olvastam Sickingen sajátkezű aláírásával, amelyekben további hadműveleteiről számol be. Nem is valószínű, hogy az udvari haditanács Sickingent egy olyan csatáért vonta volna felelősségre, amelyet a császári jelentések nagy győzelemnek könyveltek el. S hogy az altábornagy az udvar kegyét továbbra is élvezte, annak bizonyossága az, hogy éppen 1710-ben kapott a császártól az elkobozott magyar birtokokból nagyobb adományt.⁵⁴

⁵² ... Én magam részéről a kárt a harc alkalmatosságával valóban meg vallám, mivel három társzekerünket a mieink fel verving, három pokrócomat, két vánkósomat, pár csizmámot, két pár ingemet, keszkenőimet, etc. elvitték, ezek felett ládámot összeve hasogatván, írásaimat szélvel hánták s kit el vittének, azon kívül Flges Fejedelem ezüst kalánit tál melegítőjét (a kit mindenek felett szán O Flge) kávéhoz való arany kalánkáját, posztóját, mellyet magammal hoztam volt, két vég muszult, zászlókat, ezüst aranyos sarkantyuját, ezüst pár patkóját s mint egy 45 latig való dirib-darab ezüstet etc. fel praedálták. Ezek felet a kápolnás ládából kehelyt, keresztet, két patinát, gyertyatartókat és több accideneciákat. Ezeknek oka ki legyen, ugy látom Isten a meg ítélője. (*Nemzeti Múzeum: Thaly gyűjtemény 1589/Fol. Hung. 14. 558. lap.*)

⁵³ *Archivum Rákócianum: III. kötet. 158 és 302. oldal.*

⁵⁴ *Dr. Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. 1925. 26. oldal.*

VI.

Mérlegelések. Események a csata után.

Nehéz megállapítani, hogy a romhányi csatát ki nyerte meg? Az ütközet első felében az előny a kurucok részén volt s már úgy látszott, hogy a teljes győzelem is a kezükben van. Croix gróf tábornok öntevékeny közel lépése azonban a császáriak javára billentette a mérleget. A fosztogatásba belemerült, laza fegyelmű kuruc csapatok ezután már kevés ellenállást tanúsítottak s a visszavonulást ők kezdték. Viszont a császáriak nem aknázták ki teljesen sikerüket a csata második felében, mert sem a kuruc visszavonuló seregrészt nem követték, sem pedig a Lókus túlsó partján gyülekező seregrészt nem támadták. S amikor a kurucok végleg elvonultak, Sickingen csapatai a csatater rövid átkutatása után — re bene gesta — hazatértek Vadkert, illetve Szécsénybe. Hogy milyen zűrzavaros fogalmak és benyomások uralkodtak közvetlenül a csata után annak lefolyásáról a kuruc vezetők fejében, annak humoros de találó kifejezését olvassuk Ottlyk György főudvarmester 1710 január 27-én kelt levelében,⁵⁵ aki a csatát röviden így jellemzi: „Németet az elmúlt szerdán megvertük *dicsősegesen*, de a harchelyről *gyalázatosan* elszaladtunk.“

A taktikai sikert kétségkívül Sickingennek kell odaítélnünk. Aránylag kis lovascsapatával elűzte a harcmezőről azt az ellenfelet, amely nyolcszoros túlerővel bírt s azonfelül gyalogsággal és ágyúkkal rendelkezett, szóval olyan fegyvernemekkel, amelyek a mocsaras talajon nehezen mozgó lovaság felett feltétlenül előnyben vannak. A harc mezeje az ő birtokában maradt, mert bár Vadkertre hazament, de a kurucok ide vissza nem tértek s a csata után harmadnapra a mocsárban maradt hadiszereket „az német parasztsággal vitthette az vadkerti sánczba.“⁵⁶ Sickingen a bécsi udvari haditanács megállapítása szerint is győzelmet aratott.⁵⁷ Ez a felfogás érthető is, mert mint tudjuk, Sickingen csupán Károlyival szándékozott megütközni s most a fejedelem egész seregével keveredvén harcba, a csataterőről azt is elűzte. Valószínű, hogy ha nagyobb haderővel rendelkezik, követte volna a fejedelem seregét, így azonban megelégedett helyi sikerével.

Nehezebb kérdés azonban eldönteni, hogy a stratégiai siker kinek a zászlójához fűződött. Thaly⁵⁸ és az ő nyomán

⁵⁵ *Történelmi Tár*: 1888. évf. 575. oldal.

⁵⁶ *Szaniszló Zsigmond* idézett naplója.

⁵⁷ *A Wienerisches Diarium* 1710. évi 680. száma a csatát „ein herrlicher Sieg“-nek mondja.

⁵⁸ *Hadt. Közlemények*: VIII. kötet 459. old. és a magyar kiadáshoz fűzött megjegyzéseiben.

haladó későbbi történetírók szerint Rákóczié a pálma, mert a csata eredménye újból megnyitotta az utat a kurucoknak Érsekújvár felé.

Rónai Horváth Jenő⁵⁹ viszont megállapítja, hogy a győzelem hadászatilag a császáriaké lett azáltal, hogy Rákóczit hadműveleti tervének végrehajtásában megakadályozták s ő a megkezdett támadó hadjáratát nem folytathatta.

E két ellentétes nézet között középútnak tekinthetjük a „Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen“ ezzel foglalkozó fejezetének⁶⁰ megállapítását, amely szerint a romhányi csata egyik részről sem bírt nagyobb kihatással a későbbi eseményekre. A császáriak kis létszámukra való tekintettel a győzelmet sem harcászatilag, sem hadászatilag nem aknázhatták ki; a kurucok viszont néhány nap múlva már újból összegyülekeztek s készen állottak további küzdelemre. Hogy mind a két fél győzelemnek minősítette e csatát, kitűnik abból is, hogy úgy a császáriak, mint Rákóczi is Te Deummal ünnepelték a győzelmet. Bösinger alezredes idézett jelentésében megemlíti „in Vadkert ist hierauf am 23. daz Te Deum Laudamus celebriert worden.“ A fejedelem fennhatósága alá tartozó országrészben pedig mindenütt hálaadó Istentiszteletet tartottak a győzelemért. Bercsényi Kassán tartatott Te Deumot. Sréter Éperjesről jelenti Bercsényinek, hogy február 12-én a szepesi várban is Te Deumot celebráltak.⁶¹ A fejedelem és környezete még később is győzelemnek minősítette a romhányi eredményt. Esterházy Antal tábornagynak Aszód-Hévízről írja január 24-én: „... mink is szintén ugy elénekelhetnénk az „Te Deum Laudamust“, mint az francia az elmult nyári harczáért: mert Isten jóvoltából mind magunk nemzetbeli hadainknak, mind az idegen nemzeteknek nem-hogy fogyott volna, de nevedett szivek, s el sem oszlott; s ha az ellenség megint összevervén magát, reánk akarna gyünni: bizonyára a harcot kerülni nem fogjuk...“ Majdnem egy hónappal később, amikor tehát már kellő idő elmúlt ahhoz, hogy az eseményeket ne az első benyomások szubjektív befolyása alatt, hanem tárgyilagosan ítélhessék meg, a fejedelem ezt írja⁶² a csatáról: „...noha Istentől már mutatott győzedelmünk teljességére nem mehetett, mindazonáltal az ellenségnek sokkal nagyobb romlásával, mint hadaink számában lött kárunkkal, végződött. De ezzel is hadaink szive el nem csüggedvén, nemzetünk szabadulására felvett mostani

⁵⁹ *Magyar Hadikrónika*: II. rész 379. old.

⁶⁰ II. sorozat, III. kötet 487—490. old.

⁶¹ *Nemzeti Múzeum*: Thaly gyűjtemények Fol. Hung. 1589/15—384. szám.

⁶² *Archivum Rákóczianum*: III. kötet 14. old.

⁶³ *U. o.* 551. old. Rákóczi levele Pápay Jánoshoz február 14-én.

expeditionekben auxiliaris hadainkkal együtt ujobban egy corpusban lévén, az ellenséggel ujjabb és csakhamar következő ütközetre készek...“

Mindezt figyelembe véve arra a meggyőződésre juthatunk: hogy a romhányi csata Rákóczinak több eredményt hozott, mint a császáriaknak. Ezek legfontosabbikának tartom azt a körülményt, hogy csapatai eddigi szokásaiktól eltérően nem széledtek széjjel, hanem már rövid idő múlva újból harcrakész állapotban voltak. Ez azt bizonyítja, hogy nem egy vesztett csata sajnó benyomásával széledtek szanaszét a küzdelem helyéről, mint pl. a trencsényi vereség után (1708 augusztus 3.), hanem kishitűség és fejevessztettség helyett ezúttal talán a további küzdelmekben vetett bizalom derengett az egyébként nyomorúságos viszonyok között tengődő kurucok lelkében. Érsekújvár megszabadult — legalább egy időre — a császáriak szorongatásától s az 1710. év első felében több olyan kisebb-nagyobb ütközetről olvashatunk, amelyek bizonyosságot tesznek a kuruc sereg vállalkozó szelleméről.⁶⁴ A császári vezérek is így ítélték meg a kurucok helyzetét, ami Sickingennek ismételt jelentéseiből kitűnik, amelyekben sürgős segítséget és támogatást kér Bécsből. Egyik jelentése minden kerteles nélkül beismeri a kuruc sereg fölényét „Schon bei der neulichen Aktion (t. i. a romhányi csatánál) hat sich die bedeutende Ueberlegenheit der Insurgenten fühlbar gemacht und empfindliche Verluste gekostet, jetzt sind noch namhafte Verstärkungen zu den Feinden gelangt,⁶⁵ während wir noch überdies mit Proviant- und Fournagemangel zu kämpfen haben. Es thut also schleunige und ausgiebige Hilfe noth.“⁶⁶

Január 22-én éjjel a két küzdő fél helyzete ez volt: Sickingen visszarendelte csapatait régi helyeikre (Vadkeri, Szécsény), Rákóczi seregét nem követte, az érintkezés tehát közte és a kurucok között megszakadt.

A fejedelem egész serege Guta környékén táborozott. Csapatainak hangulata egyáltalában nem volt nyomott, sőt a svécusok és lengyelek vissza akartak fordulni az ellenség üldözésére. De Rákóczi ezt ellenezte, mert csapatait pihentetni akarta, már csak azért is, hogy az ütközet közben elszéledt hadak újból összegyűljenek.⁶⁷ Jónak látta azonban a

⁶⁴ Tavarnoki zsákmányolás, egerszegi lovasharc, az érsekújvári helyőrség portvázásai, Balogh Ádám előretörése január 24-én Lipótvár—Nagyszombat felé, stb.

⁶⁵ Kémei ugyanis azt a hirt hozták, hogy a fejedelem Bercsényit csapataival együtt magához rendelte.

⁶⁶ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*: II. sorozat, III. kötet 490. oldal.

⁶⁷ *Beniczky és Kolinovics* idézett munkái.

kuruc sereg újbóli összecsoportosítását az ellenségtől kissé távolabb végrehajtani, ezért seregével 24-én Aszód környékére vonult vissza. Ő maga főhadiszállását Hévíz faluban rendezte be s hadinépét Pest megyében, a Galgavölgy falvaiban telepítette le. Károlyit csapataival Monor—Jászberény vidékére küldte s minden erejéből azon fáradozott, hogy a seregének újjászervezésére szükséges pénzt és élelmiszereket — harácsolás vagy kölesönök útján — összegyűjtse. Február havában azután Szentmártonkátá környékén telepedett le, s vezéreivel állandó tanácskozást folytatván, innen intézte seregének újjászervezését.⁶⁸

A romhányi csatából a fejedelem sokat tanult. Emlékirataiban⁶⁹ is felpanaszolja, hogy harcra készebb, tanultabb tisztikarral a csata másképen dőlt volna el. A Thököly-felkelés idejéből származó tanulatlan tisztek közül még igen sokan szolgáltak a fejedelem seregében. Nagyon szeretett volna már ezeken túladni s helyüket képzett parancsnokokkal betölteni. A fejedelemnek igaza volt, amikor a romhányi kudarcot jórészt a tisztek helytelen magaviseletének tulajdonította. Az ő kötelességük lett volna csapataikat az időelőtti zsákmányolástól visszatartani. Amikor a csata első mozzanatában a császáriakat visszaverték, a kuruc csapatok üldözés helyett tétlenül megálltak. Ez is a tisztek hibája volt. Amikor pedig a csata második mozzanatában visszavonultak, szükségtelen volt egyhuzamban visszahátrálni a Lókus partjáig. A tiszteknek kötelessége lett volna a hátrálókat már előbb feltartóztatni. E csatában szerzett tapasztalatait a fejedelem papírra is vetette s a tisztikar okulására kiadta röviddel a romhányi esemény után, azt az ismert hadparancsát, amely nem csupán a kuruc sereg akkori szellemének megismerésére, de általában az akkori harcmódorra nézve is rendkívül érdekes ismereteket nyújt.⁷⁰ E parancs főleg a tisztek magatartását szabályozza és kimerítően foglalkozik az ellenség visszavetése közben követendő eljárással és a visszavonulások szabályos végrehajtásával. — *Post festum!* — Azt is belátta, hogy a mezei hadakkal s általában a kuruc seregnek ama részével, amely csak addig és ott szolgál, ahol kedve tartja, sokra nem lehet... „Ugy látom csak ezen harc persvadeálta nemzetünknek hogy az német ellen *reguláris had nélkül nem boldogulhatunk*; melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat ujonnan szaporítsuk, és fenthagyjunk inkább annak haszontalan

⁶⁸ 1710. február 6-án Szentmártonkátáról kelt írásával Cegléd városától 1000 forint készpénz kölcsönt is vett fel. (*Nemzeti Múzeum Levéltára*: Törzssanyag 843/1710/b.—80. sz.)

⁶⁹ VI. kötet 13. oldal.

⁷⁰ *Hadtörténelmi Közlemények*: V. kötet. 273. old.

fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar.⁷¹ A lengyelek és svédek derekas viselkedése a romhányi csatában azt a reményt keltette Rákócziban, hogy ezek képezhetnék talán magvát a jövő kuruc seregnek. De ez a reménye is hamar szétfoszlott, mert az auxiliaris hadak március elején kijelentették, hogy haza akarnak menni. Rákóczi hasztalan igyekezett visszatartani őket: a lengyel ezredek az év tavaszán valóban felbomlottak s elszéledtek. E vígasztalan helyzethez még hozzájárultak az elemi csapások, a pestis, amely már nemcsak a csapatok között, hanem az egész ország területén leírhatatlan módon dühöngött. Volt olyan kuruc ezred, amelynek több mint a fele halt el, nemcsak egész falvak, hanem egész megyék elnéptelenedtek.⁷² A betegség a tisztikarból is szedte áldozatait. Buday István, Gyürky Pál tábornokok, Bagossy Pál, Szalay Pál brigadérosok és számos főtiszt pusztult el ebben a nyavalyában.⁷³ A döghalál nemcsak az emberek, de a szarvasmarha között is dühöngött, s betetőzésül kelet felől sáskajárás indult, amely Erdély és Magyarország alföldi részeinek termését megsemmisítette.⁷⁴

A romhányi csatának megvolt az az egy pozitív eredménye, hogy az ezen a vidéken fekvő legfontosabb erősség, Érsekújvár, a császáriak nyomása alól egy időre felszabadult. De ez a nyereség is csak ideig-óráig tartott, mert amikor Pálffy János tábornagy ez év nyarán szabályszerű ostromzárral fogta körül a várat, az sokáig nem tarthatta magát és szeptember 23-án kapitulált.

Ilyen körülmények között katonai szempontból Rákóczi mást nem tehetett, mint minden támadó hadjárat tervét végleg elejteni s a jelenleg bírt területét megvédeni a császáriak támadásai ellen. De mivel, mint előbb említettem, a császári hadsereg sem volt olyan állapotban, hogy erélyes hadműveleteket tudott volna folytatni, a szatmári kibékülésig tartó idő minden különösebb katonai esemény nélkül múlt el. A romhányi csata volt Rákóczi utolsó katonai erő kifejtése s az egész kuruc felkelés legutolsó nagy csatája.

Markó Árpád.

⁷¹ Rákóczi levele Esterházy tábornagynak 1710. január 24-én (*Archivum Rákóczianum*: III. kötet 11. oldal.)

⁷² Bercsényi jelentései Sáros, Abauj, Zemplén megyékről. (*Archivum Rákóczianum*: VI. kötetében.)

Deák Ferenc ezredének több mint a fele elpusztult. (*Archivum Rákóczianum*: VI. kötet 448. oldal.)

⁷³ Márki: II. Rákóczi Ferenc III. kötet 121. oldal.

⁷⁴ Pethő-Spangár krónikája. Kassa 1754. (*Tud. Akad. Könyvtára*: Magy. Tört. Quart 22—88. oldal.)